

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ROSKA MÁRTON

ERDÉLY ŐSKORA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ERDÉLY ŐSKORA

Írta ROSKA MÁRTON

BEVEZETÉS

Erdély Európa szíve, tehát központi fekvésű, e földrajzi helyzet minden előnyének birtokában. Valóságos természetes vár s így úgy belső, mint külső viszonylatban kitűnő védelmi lehetőségekkel bír. Belseje meglehetősen kedvező tagolású, jó megtelepülési lehetőségeket nyújt. A folyók és mellékvizek között elhúzódó vízvásztók majdnem mind könnyen megmászhatók, maguk a folyó- és patak völgyek a maguk utolsóelőtti, ú. n. városi terraszaik révén az országutak közlekedési lehetőségeit nyújtják. E lehetőségek mérve tetemesen bővül ki minden irányban az Erdélyből kisiető vizek, illetőleg a szorosok révén. Ennek előnye: Erdélyben nem keletkeztek szintelen, zárt kultúrák, mert az egyes részeknek egymás között való, aránylag könnyű érintkezési lehetőségei révén lakói hamar kiismerték egymást, egymás anyagi és szellemi kultúrkincsét s ha ennek dacára az egyes vidékek színeződése bizonyos árnyalati különbségeket tüntet is fel, ezt a külső viszonyok és a kultúrahordozók külön számlájára kell írunk. Hogy egy közelebbi példát hozunk fel, Csíkba pl. nem tudott behatolni és gyökeret verni a protestánsizmus, mert ennek a területnek zártabb jellege, külső képe sokkal jobban megfelelt a katholicizmus miszticizmusának. A kiváló közlekedési lehetőségek révén Erdély összeköttetéseket tartott fenn a szomszédos és ezek közvetítésével a távolabbi vidékekkel s így mindig bele tudott kapcsolódni az egyetemes emberi művelődés vérkeringésébe és annak mértékadó tényezője volt.

Természeti javakban (fa, kő, fémek, só) Európa egyik leggazdagabb területe s a helyi igények kielégítésén túl már korán belekapcsolódik révükön a távoli kereskedelembe a szélrózsa minden irányában.

Kelet és Nyugat kapujában, Észak és Dél kereskedelmi érdekkörének a találkozási pontján fekszik, népvándorlási és kulturális hullámok hömpölyögnek végig rajta, amelyek nemcsak helyi művelődésé-

nek elemeit gazdagítják, színét élénkítik, hanem egészséges vérkeveredést is hoznak létre.

Ezen az alapon a külső adottságok Erdélyt a legfontosabb míve lődési területté avatják, mely földrajzi helyzete, védett volta, gazdagsága s jó megtelepülési lehetőségei miatt örökkön-örökké foglalás tárgyát képezte.

Gyérebb lakosság mellett mindig termelt annyit, amennyire szüksége volt. Sűrűbb lakosság mellett természeti javai ellenében a nagy magyar Alföld és Havasalföld látta el gabonával. Vadban, halban bő terület volt, dugásos tavainak egyrészéről biztosan tudjuk, hogy őskori eredetűek (pl. a Cegei tó). Mivel azonban ezek a javak nem oszlanak meg arányosan, az Erdélyban való élés mindig is keményebb munkával járt ennek az országrésznek több pontján, ami az ottlakók lelkületére is kihatott. Némelyiken sokat könnyített az a körülmény, hogy közlekedési utak mentén, vagy azok közelében feküdt. Ez az eset pl. Csíkban.

Erdély külső adottságai révén tényezője volt az egyetemes emberi mívelődésnek, amióta csak ember él a Földön. Az alábbiakban e tétel igazságát fogjuk bebizonyítani s vázolni fogjuk röviden, hogy e szerepét, hivatását hogyan töltötte be.

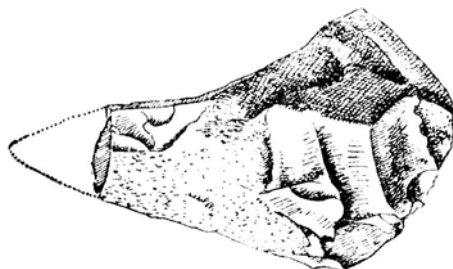
I. RÉGIBB KŐKOR

Része volt-e Erdély a régibb kőkor alsó harmadában a nyugal-délnyugateurópai szakóca kultúrának? A feltételek megvoltak hozzá. Az élelem és védelem kérdése mellett a nyersanyag sem okozott nehézséget. Tűzköve kevés van ugyan, de a vulkánikus vidékeken sok az opál és a chalcedon, amely pótolhatta azt.

Sok jel szól amellett, hogy az aradmegyei Jószáshely környékén, a hunyadmegyei Brotuna és Baszarabasza községek határában élt és dolgozott az alsó palaeolithikus ember. Egyelőre csak műhelyeit sikerült feltárni, melyek tele vannak gyártási hulladékokkal, félgyártmányokkal, ritkábban teljesen megmunkált holmik is kerülnek felszínre, melyek az alsó palaeolithikus vezető típusokat képviselik (mandulaalakú, ovális, lándzsacsúcsalakú, trianguláris, kúpos szakócák, diszkoszok) és sok darabnak megmunkálást módja is a *chellesi*, vagy még inkább az *acheuli* fejlődési fázisokba utalja őket (1. és 2. kép). Tekintélyes eszközsorozatokat tudunk összeállítani az ú. n. Levallois-faciesből, míg mások prae-moustiéri és moustiéri jellegűek. Végleges hovatartozásukat az fogja

eldönteni, ha sikerül felfedezni lakóhelyüket s az ott lelhető szén- és csontmaradványokban megkapjuk erre a döntő bizonyítékokat.

Kétségtelennek látszik, hogy Erdély megérezte az ifjabb diluviumban Afrika, illetőleg Kisázsia felől a Balkánon és különösen Déloroszországon át Középeurópa felé nyomuló újabb, megfelelőbb elnevezés

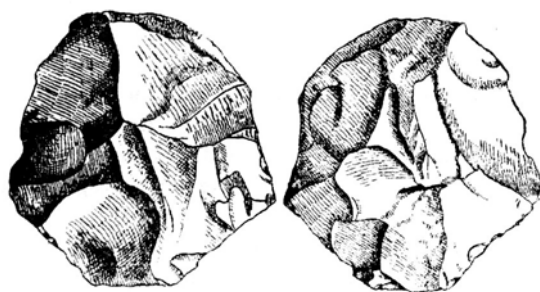

1. kép

Láncsacsúcsszerű opálszakóca Jószáshelyről

helyett mondjuk, hogy az ú. n. *askalóniai*, vagy *praecampignyi* szakóca-kultúrát s nincs kizárva, hogy a fennebb említett műhelyek felsőbb rétegei ennek emlékeit is magukba zárják. A kérdés végleges tisztázását majd a remélhető faunisztikai adatok döntenek el.

Az acheuli periódus végén már kezd lehülni a hőmérséklet, az

2. kép

Díszkosz, opál Jószáshelyről

addigi meleg éghajlatot s ezt kedvelő állatvilágot hideg, nedves klíma s hideget tűrő állatvilág váltja fel. Az éghajlati viszonyoknak ez a leromlása sokhelyütt végzetes volt, Erdély azonban könnyebben úszta meg, mert egyrészt nem volt kitéve az eljegesedésnek olyan értelemben, mint pl. az Északi Kárpátokon kívüli zóna, másfelől sok volt a barlangja, minélfogva az ú. n. északeurópai (*moustiéri jellegű*) kultúra hordozói itt

összehasonlíthatatlanul kedvezőbb létfeltételek mellett vihették tovább kettős szerepüket: a fajfenntartás és művelődési eredmények megtartásának szerepét. Sokszor nyiltszíni telepeken élik ki a maguk életét.

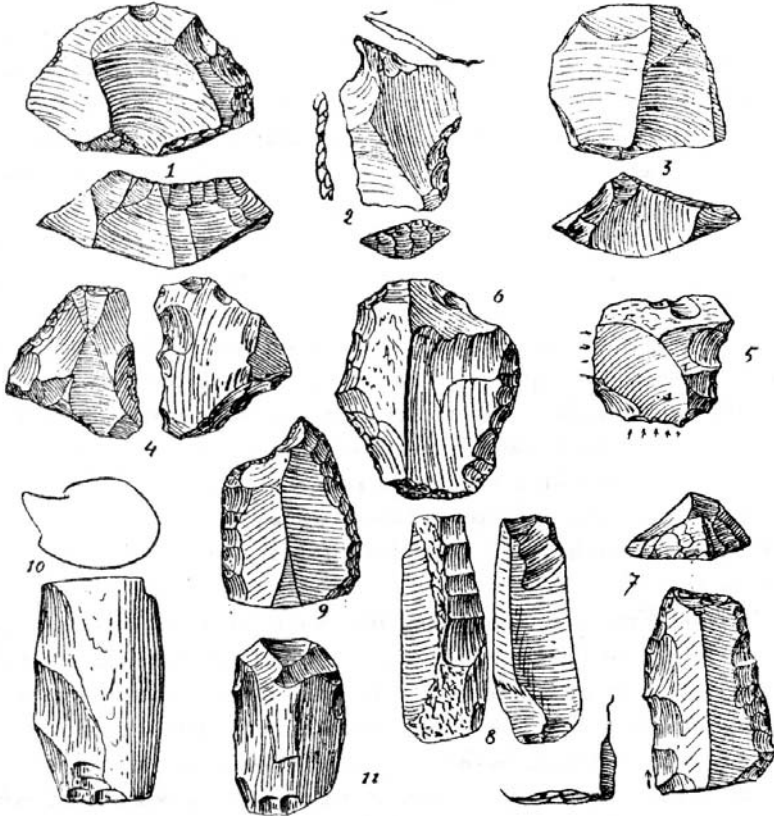
A Kolozsvár melletti Fellegvár folytatásában található Törökvágás, vele majdnem szemben Kardosfalva (a Nádas balpartján), fennebb Magyarnádas mellett Andrásházapuszta, aztán Türe és Magyarsárd (Cremenea-határrész) nyiltszíni telepek ebből a korból, akárcsak a faunában gazdag szentgericei (Marostorda m.), ahol a *Gyepűszeg-árkánál bison, Cervus Euryceros és mammut* maradványainak társaságában tűzhely mellett leltem e kor jellemző vakaróeszközét. Nyiltszíni telep volt a hunyadmegyei bujturi is. És nincs kizárva, hogy a Kistorony mellett (Szeben m.) a Szeben-patak medréből gyűjtött moustiérei vakarók is nyiltszíni telepből származnak. Ezek a nyiltszíni telepek tételünk igazságát erősítik meg: Erdély e jégkor rendjén sem volt annyira zord, hogy az itten való megtelepülést és megélhetést keresők a szabad ég alatt lakva meg ne találják életlehetőségeiket.

Nagyon természetes, hogy ott, ahol a természet készen kínálta a védelemnek akkoron pompás tényezőit: a barlangokat, fülkét, szikla-ernyőket, ezeket szívesen kereste fel az akkori ember s a lennebb fekvőkben huzamosabb ideig lakott, a magasabban fekvőket pedig nyári vadászatai alkalmával kereste fel s talált bennük átmenetileg otthont és védelmet. Ilyen volt pl. a csoklovinai Cholnoky-barlang Hunyadmegyében, viszont az ugyancsak hunyadmegyei fegyéri fülkék, a ponorohábai kisebb kiadású barlang, a Dévától északra fekvő Karácsonyfalva határában levő barlangok, a köröslőrői barlang (Bihar m.), a barátkaik fülke (Bihar m.) ,a körösbarlangi (Bihar m.) ú. n. Igric-barlang már huzamosabb ottartózkodásról beszélnek nekünk. Máskor az alacsonyabb fekvésű, kényelmesen megközelíthető barlangok is csak átmeneti szállásul szolgáltak, amire jó példa a menyházai (Arad m.) barlang a község róm. kath. templomával szemben, vagy pedig a nándori barlang (Hunyad m.)

Ha már most ezeket a lelőhelyeket egy térképre levetítjük, belőlük három tanulságot vezethetünk le. Az egyik: számuk meglehetősen nagy s ebből biztosan következtethetünk arra, hogy a folytatólagos kutatások s felfigyelések rendjén ez még jobban meg fog növekedni. A másik: ez országrész nagy területén jelentkeznek, tehát Erdély aránylag sűrűn lakott ebben az időben. A harmadik: egymáshoz aránylag közel fekszenek, az egymással való érintkezés tehát elég élénk lehetett. A három tanulságból levonható következtetés: Erdély ebben az időben elevenen ható tényezője az ezzel a kulturális fokkal képviselt európai művelődésnek, a megromlott klimatológiai viszonyok mellett is fenntartja a kultúra folytonosságát, megőrzi az eddig elért technikai és szellemi ered-

ményeket, hogy szent örökségképpen adhassa át a következő korszak küzdelmei képviselőinek.

A régibb kőkor alsó és középső fejlődési fázisának képviselője a *neandervölgyi ősember*. Ennek koponyája hosszúkás (dolichocephal), a koponyatető alacsony, homloka a legnagyobb mértékben ferde, szemöldökdudorai oly hatalmasan fejlettek, hogy a szemet ernyőszerűleg

3. kép

1-6. moustiéri, 7-9. aurignaci kő-, 10-11. aurignaci csontemlékek a csoklovinai barlangból

árnyékolták be s között az orrgyökéren át összefüggnek egymással. Arcsontjai erősen fejlettek. Felső állkapcsa ferdén előretolt (prognathismus). Alsó állkapcsa erős kötésű, vaskos, magas, állnélküli, vagy pedig igen kicsi kiugró állképződménye van. Alkarjai s lábszárai aránylag rövidek. Izomzata hatalmasan fejlett. Termete kis- és közép nagyságú.

Erdélyben eddig csak egy emberi lábujjperacet sikerült lelteni a ponorohábai barlangban. Kora moustiéri. Tekintve azt, hogy az erdélyi

barlangokban lelt állati csontok aránylag mind nagyon jó fenntartásúak, remélnünk lehet, hogy idővel emberi csontvázra is akadunk.

Az említett lelőhelyekről felszínre került emlékek (3. kép) a moustiéri periódus derekáról és felső harmadából származnak s ha az anyag természete miatt (hidrokvarcit, kvarc, jáspis, kristályos mészkő) szerényebb köntösben is jelennek meg, egyfelől szervesen illeszkednek bele az akkori európai kultúrképbe, másfelől pl. a mindkét oldalon kidolgozott dárdaheggyel Közép-Európa organikus tagja.

Ezek az igazságok Erdélyünk külső adottságaiból folynak s így érvényüknek meg kell lenniök a következő kulturális perióduskoban is.

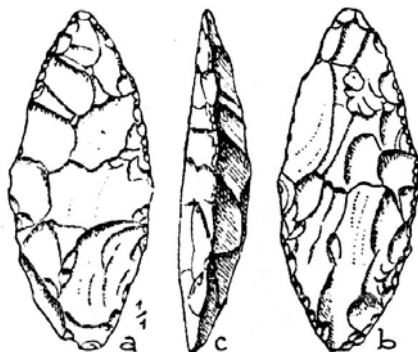
A jégkort felváltja a steppék ideje, az élethelehetőségek megjavulnak, a diluviális periódus felső harmadának az elején vagyunk. Az ember élete nagy területen játszódik le. Most is halászik és vadászik, de éppen mert a steppék idejét éli, felhagy eddigi nehezkesebb szerszámaival és fegyvereivel, könnyebbeket készít részint tűzkőből, jórészt csontból, az életkörülmények rávezetik a távolabbra ható fegyverek készítésére, megteremti a művészetet barlangi karcolt és festett rajzokban, reliefben, kerek szobrászatban, karcolt díszítésekben stb. Ennek az új művelődési fokozatnak a neve a művelődéstörténetben *aurignaci*, képviselője az aurignaci ember, aki a cro-magnoni típusú emberfajhoz tartozik. Koponyája hosszúkás, homloka magas és szépen ívelt, szemöldökdudorai mérsékeltlen fejlettek s nem állnak ki olyan erősen, mint a neandervölgyi embernél, arca széles, alacsony, orra egyenes és hosszú, alsó állkapcsa kevésbé vastag, de jól kifejezett s előre ugró. Közép- és nagytermetű.

Jóllehet Erdély felszíni képződése miatt nem esik bele a steppék világába, de folyóvölgyei, a Mezőség s a többi medencék peremvidéke alkalmas volt a megtelepülésre s a védelem szempontjából sem voltak megvetendőek. Ez utóbbi körülmény arra készíti a barlangvidéken lakókat, hogy ezeket a régóta bevált természetes lakásokat felkeresse s különösen téli időben birtokába vegye. A csoklovinai, ponorohábai, kőrösbarlangi barlangok értékes leleteket szolgáltattak e tekintetben, a háromszékmegyei Szitabodza határában pedig több helyütt nagyterjedésű műhelyek vannak, amelyek létüket elsősorban annak köszönhetik, hogy a tűzkő itten szálában van meg. Ez a körülmény arra is figyelmeztet bennünket, hogy olyan helyeken, ahol az ősember szerszámai és fegyverei részére alkalmas nyersanyagot találhatott, a siker reményében kutathatunk ott-élésének nyomai után. A szitabodzai műhelyekben sok a félgyártmány, ami megint arra vall, hogy itten nemcsak saját használatra, hanem kivitelre, cserekereskedésre is dolgoztak, minek révén ez a fontos pont a Bodzai szoroson túl a régi román királyság területén lakókkal tarthatott fenn érintkezéseket.

Szászlóna határában diluviális párkányagyagban aurignaci ízlésű kovavakarót lelt a megboldogult *Koch Antal*, *Martian Gyula* ny. honvédőrnagy pedig hasonló korú vakarópengéket gyűjtött a beszterce-naszódmegyei Oláhnémetin. Olyan adatok, amelyek feljogosítanak a reménységre, hogy e kor emlékei az intenzívsabb kutatások rendjén tetemesen megszorodhatnak.

A homoródalmási barlangból (Udvarhely m.) egy megmunkált csontlapiskát ismerünk ebből a kulturális horizontból, ami megint amellett szól, hogy még át nem kutatott barlangjaink sok meglepetéssel szolgálhatnak.

A felső diluvium második fejlődési fázisát *solutréinek* nevezi a szakirodalom. Nem a véletlen munkája, hogy ennek alsó és középső harmadából a már említett Szitabodza szolgáltatja az első emlékeket (4.

4. kép

Solutréi dárdahegy, tűzkő, Szitabodzáról

kép), a középső harmadba tartozó lándzsacsúcsokat pedig ismételtelen leltem Jószáshely környékén szórványosan, tehát ismét ottan, ahol arra való nyersanyag állott a solutréi vadászok rendelkezésére. Újabbán a megboldogult *Mallász József*, a dévai múzeum lelkes igazgatója, a nándori barlangban (Hunyad m.) lelt két középső solutréi dárdahegyet.

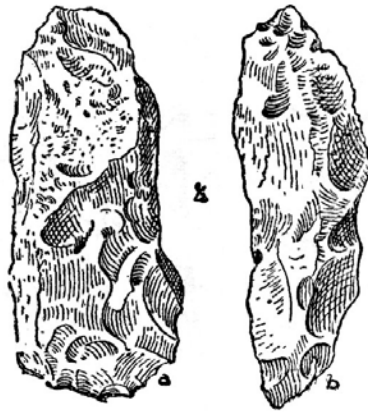
Amikor azt látjuk, hogy e korszak emlékei megvannak a moldovai Ripicenin, a háromszékmegyei Szitabodzán, a hunyadmegyei Nándoron, az aradmegyei Jószáshelyen, kézenfekvő, hogy a közbeeső vidékek is fel fogják tární a maguk rejtett kincseit, csak kutassunk utánuk.

A tudomány *magdaléninek* nevezi a felső diluvium legfelső kulturális emeletét. Hogy ez is képviselve van – eleddig egy lelőhellyel – Erdélyben, a hidegszamosi csontbarlang mutatja, melyben *Koch Antal* a többek között tűzkőkést s farkas átfürt tibiáit lelte.

A felsorolt adatok arról beszélnek nekünk, hogy a diluvium, vagy régibb kőkor rendjén a település folytonossága nem szakadt meg Erdélyben, ezzel együtt járt az alkotó munka folytonossága is.

II. A KÖZÉPSŐ KŐKOR

Említettük, hogy a felső diluvium rendjén a Balkán, Délország és Moldova közvetítésével az askalóniainak nevezett szakókakultúra talál magának utat Erdély s ezen át Középeurópa felé. Mondottuk azt is, hogy a jószáshelyi, baszarabasz-brotunai, valamint a bikszádi (Szatmár m.) műhelyek felső rétegei minden valószínűség szerint e művelődés képviselői. Ez a kultúra sok tekintetben hozzájárult az ú. n.

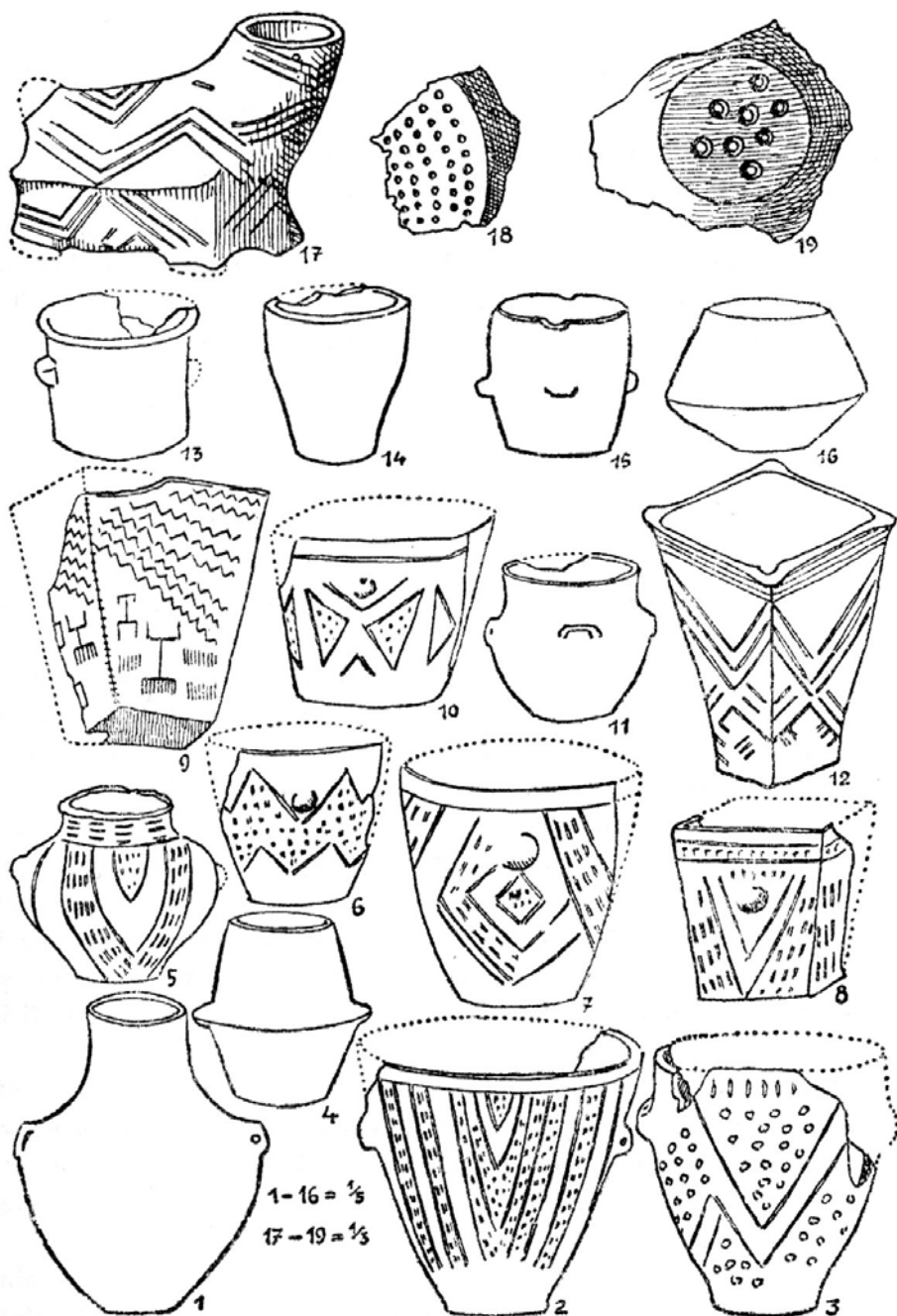

5. kép

Campignyi opálbaltá Jószáshelyről

campignyi kultúra életrekeléséhez, mely még sokat őrzött meg a szakókakultúrából, de már kifejleszti az ívelt hátú, lapos aljú baltát (*Querbeil*) és ismeri már az agyagedény készítésének a titkát. Jószáshely határában a *Paraul creminosi* (kovakő patakja) medrében (5. kép), a *Dealu frapsineilor*, a *Prosele*, *Dealu Rofi*, *Sodom* határrészekben leltem meg a nyomait, a tőle északra fekvő Zarándpatak határában pedig a *Dudaiu* és *Gruiu* határrészekben akadtam eléggé kiadós telepekre. A Dudaiun egy pár cserépdarabot is leltem a réteg alján.

Erdélyben ma ez az egyetlen kultúrfázis, ami a régibb és újabb kőkort áthidalja. Fontossága csak nőhet az idővel. Reményeink annál jogosultabbak, mert azok a katasztrofális olvadások, amelyek a diluvium végén a hőmérséklet felemelkedésével mindenütt megvoltak s nyomuk-

6. kép
Újabb kőkori agyagedények Tordosról

ban hatalmas iszaprétegek borítottak be és semmisítettek meg minden addigi életmegnyilvánulást, Erdélyben csak kisebb mérvű pusztításokban tombolhatták ki magukat. Ezt bizonyítja barlangi kutatásaink alapján eszközölt ama megfigyelésünk, hogy a diluviális rétegek felett mindjárt a fiatalabb kultúrális emlékeket tartalmazó alluviális rétegek következnek, közbük nem ékelődik sterilis iszapréteg.

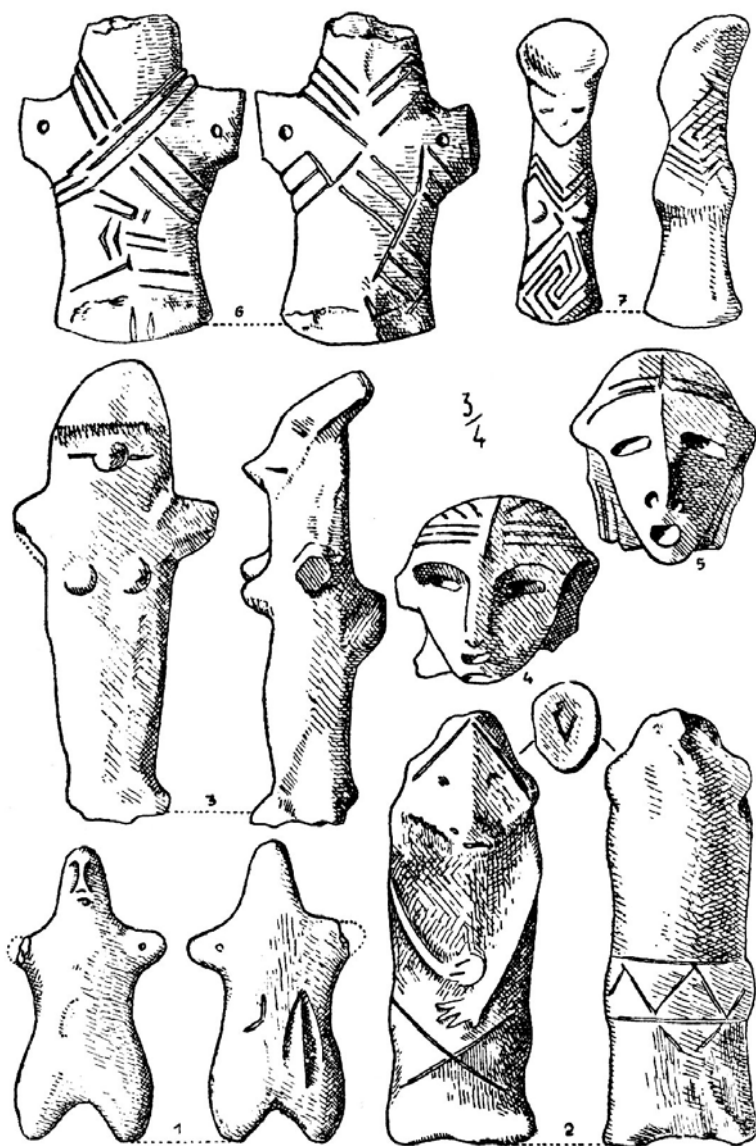
Európa középső kőkori benépesedése részben a földrész nyugatán történik Északafrikából kiindulól, a Pyreneusoktól Franciaországon, Belgiumon keresztül felfelé húzódik Skandináviáig, részben kelet-déleket felől s ebben Erdélyben nagy közvetítő szerepe van. Erre felhívjuk a figyelmet a zarándpataki és jószáshelyi compignyi telepek is.

III. AZ ÚJABB KŐKOR

Az említett hőemelkedés következtében a jegesek visszahúzódnak mai határaikra, az áradások elmúltával Földünk mai arculatát veszi fel, a mai állat- és növényvilággal. A középső kőkor áthidalásával kezdetét veszi az emberiség művelődéstörténetének egy újabb szakasza, az újabb kőkor a maga fejlettebb technikai felkészültségével, színesebb kultúrájával, nagyobb területen megnyilvánuló életjelenségeivel. E kultúra hordozói már nemcsak halásznak és vadásznak, hanem birtokukba veszik a földet a földművelés révén, mely egyelőre kapás művelésben nyilvánul meg. Már nemcsak szedegetnek, nemcsak a természet nyújtotta táplálékkal elégednek meg, hanem a maguk verejtékes munkájával szentelnek meg minden kapavágást s ezzel a földhöz való jogukat örök időkre biztosították. A földművelés fejleszti ki az állattenyésztést s most már két irányból is biztosítva volt az ember az esetlegességekkel szemben: volt minek alapján nyugodtan nézzen a holnap elé, ez pedig megneveli biztonságérzetét.

Erdély patak- és folyóvölgyei termékenyek, medencéi közül a Mezőség, a fogarasi, barcasági, háromszéki szintén, így tehát meg volt adva minden lehetőség arra, hogy földművelő nép ottan felüsse a tanyáját s berendezkedjék az állandó meglepedésre, melyet a földművelés hívott életre.

Leleteink ékesen beszélnek nekünk arról, hogy az arra alkalmas legeldugottabb völgyecskében is megjelentek az új kultúra hordozói. Beszélnek egyebet is: Erdély két főirányból jövő hatások színtere lesz. Az egyik Magyarország felől behatoló ú. n. bükki kultúra, melynek halvány beszüremkedését ismerjük a Maros völgyéből, aztán az ugyancsak Magyarország felől beszüremkedő tiszai kultúra, mely a Szamos, a Körösök és a Maros völgyén egyre bennebb terjed s megtermékenyíti a leg-

7. kép

Újabb kőkori agyagszobrocák Tordosról

eldugottabb völgyeket is és a székely megyék nyugati széleit is átitatja, sőt helyenkint bennebb is nyomul. A másik: valamivel később, kb. akkor, amikor a tiszai kultúra eléri Marosvásárhely környékét, kelet felől termékenyíti meg Erdélyünk művelődését. Az a mélyített díszű, szalagkerámikás ízlés, ez pedig a festett kerámikás ízlés kora. Az még

rézmentes, ezzel megjelennek Erdélyben az első rézholmik, ennek alapján inkább átmeneti jellege van.

A mélyített szalagdíszű kerámikának időben egymást követő megnyilvánulási formái a vonalszalagos, mely lehet spirális és zezugos, aztán a pontszalagos és végül a kettő kombinációjából keletkezett, vonalpárok közé foglalt, tűzdelt pont (vessző)-szalagos kerámika.

A nándorvályai telep alsó rétegének emlékei azt bizonyítják, hogy a vonalszalagos díszítési mód, bizonyos késéssel, Erdélyt is megérintette s ezt követte a tűzdeltszalagos kerámika ízlése, amire bizonyítékunk a nándorvályai telep felső rétege. Amíg ez a két ízlés Magyarország közvetítésével idáig jutott, tipológiai karakterét részben elveszítette s a kölcsönző terület (Magyarország) bükki és tiszai kultúrájának hatásait is felveszi.

A tiszai kultúra egyik legnevezetesebb telepe Erdélyben a tordosi (Hunyad m.), mely a maga három alsó rétegével még tisztán újabb kőkori, majd fokozatosan megy át a kő-rézkorba (aeneolithikum) és rézkorszakba.

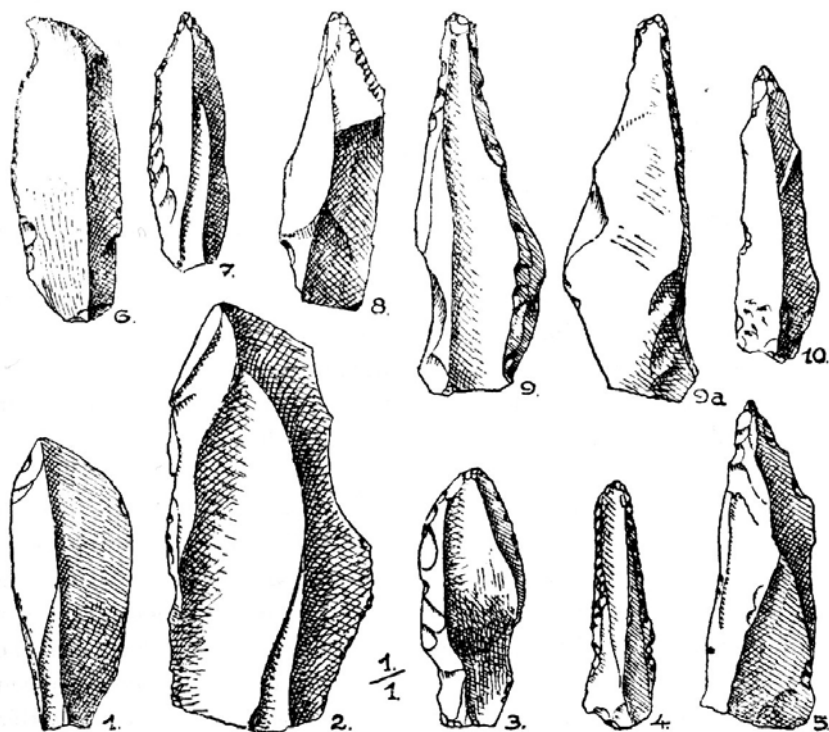
Fontos jelenség, hogy Tordos alsó rétegében együtt fordul elő a spirális szalagos, a bükki és a tiszai kultúra kerámikája a balkáni eredetű agyag- és csontidolumokkal, valamint a húsvörös festékkel bevont, gombaalakú talppal bíró agyagtálakkal. Erdély tehát nemcsak a három nyugati kultúrfacies hatásait fogadja be, hanem a balkánit is megérzi. Tordos még azt is bizonyítja, hogy a bükki és tiszai kultúrát párhuzamos jelenségeknek kell tekintenünk, melyek kölcsönösen hathattak egymásra. A tiszai kultúra Erdélyben túléli a bükki kultúrát.

Az ember az agyag felett való uralmat bizonyos mértékig már a középső kőkorszakban megszerezte, ezt az újabb kőkor rendjén tetemesen kibővítette. Edényeinek (6. kép), hálonehezékeinek, gyöngyeinek, orsópereszleneinek, szobrainak (idolumok) (7. kép) stb. jórésze agyagból készült. Mellette a pattintott és csiszolt kőholmik visznek nagy szerepet (8. kép). Az újabb kőkorszakban tanulja meg az ember a kő csiszolásának és átfúrásának módját (9. kép) s e technikai ismeretek birtokában függetlenebb úr lett az anyag felett, céljait jobban meg tudta közelíteni. Mellettük a csont még mindig elsőrangú anyaga az áráknak (10. kép), tüknek, sokszor a töröknek és az ékszereknek is.

Halottait az újabb kőkor embere éppen úgy temeti el, mint a régiebb kőkor felső harmadában: nyújtott, vagy zsugorított állapotban. Ez utóbbit a hazajáró lélektől való félelemmel és a pihenés, alvás állapotának utánzásával magyarázzák. A nagyiklódi telep feltárása rendjén a zsugorított állapotban eltemetettek csontvázait magában a telepben leltük meg, itt tehát nem volt a telepeseknek külön temetőjük.

Tekintetbe véve, hogy Erdélyünk az újabb kőkor rendjén sűrűn

lakott, az ezutáni kutatásoknak egyik kiváló feladata az egyes telepek temetőinek felkutatása és feltárása. Ennek rendjén itt-ott égetett temetkezésekre is fognak bukkanni. A halottak mellé helyezett ételmaradékokat képviselő csontok, eszközök, fegyverek, ékszerek alapján, valamint a temetkezésekkel kapcsolatos különféle jelenségek megfigyelése révén még tisztábban fog kialakulni ennek a művelődési periódusnak erdélyi képe és a szomszédos területekkel való szoros kapcsolatai.

8. kép

1-4. 6. újabb kőkori árvésők, 5. 7-10. fűrők, viaszpál, Tordosról

IV. AENEOLITHIKUM ÉS RÉZKOR

A tűz, technika, fémek ismerete az a három tényező, melynek birtokában az ember mai magas-ívelésű kultúrájának alapjait megvetette. A tüzet ismeri az alsó palaeolithikum óta. A palaeolithikum rendjén azt látjuk, hogy technikai ismeretei meglehetősen szűkkörűek voltak. Megtanulta a kő pattintásának módját, bizonyos puhább kőneveteket kónikus furással át is tudott fúrni, pattintja, csiszolja, fúrja,

vágja a csontot, kaparó eszközeivel tetszetősebbre formálja, árvésőivel díszítéseket karcol bele, stb., de még gyermekkorát éli, a természettől való függése még igen erős, az anyaggal szemben való megkötöttsége még igen nagymérvű. Ahogy azonban időben előre megyünk, ez a függés lazább lesz, mert megtanulja ismerni a természet titkait, az anyag felett való uralmát pedig egyre jobban kiszélesíti. Legyen elég e tekintetben csak arra hivatkoznunk, hogy pl. az agyagedények készítése titkának megismerése előtt a főzés, a folyadékok tartása nehézségekbe ütközött s az ember egész éttrendje más volt.

A régibb, a közép- és újabb kőkor rendjén a technikai ismeretei révén uralma alá hajtott anyagokkal szemben is sok tekintetben meg volt kötve, mert azok alakíthatósága, céljai szempontjából való feldolgozása itt is, ott is megbénította tevékenységét. Könnyen is törtek, rongálódtak, újakkal kellett pótolni. Az ember a zárt házi gazdaság korát éli, ideje volt, pótolta is a hiányokat, de ez sok munkával, küzködéssel járt.

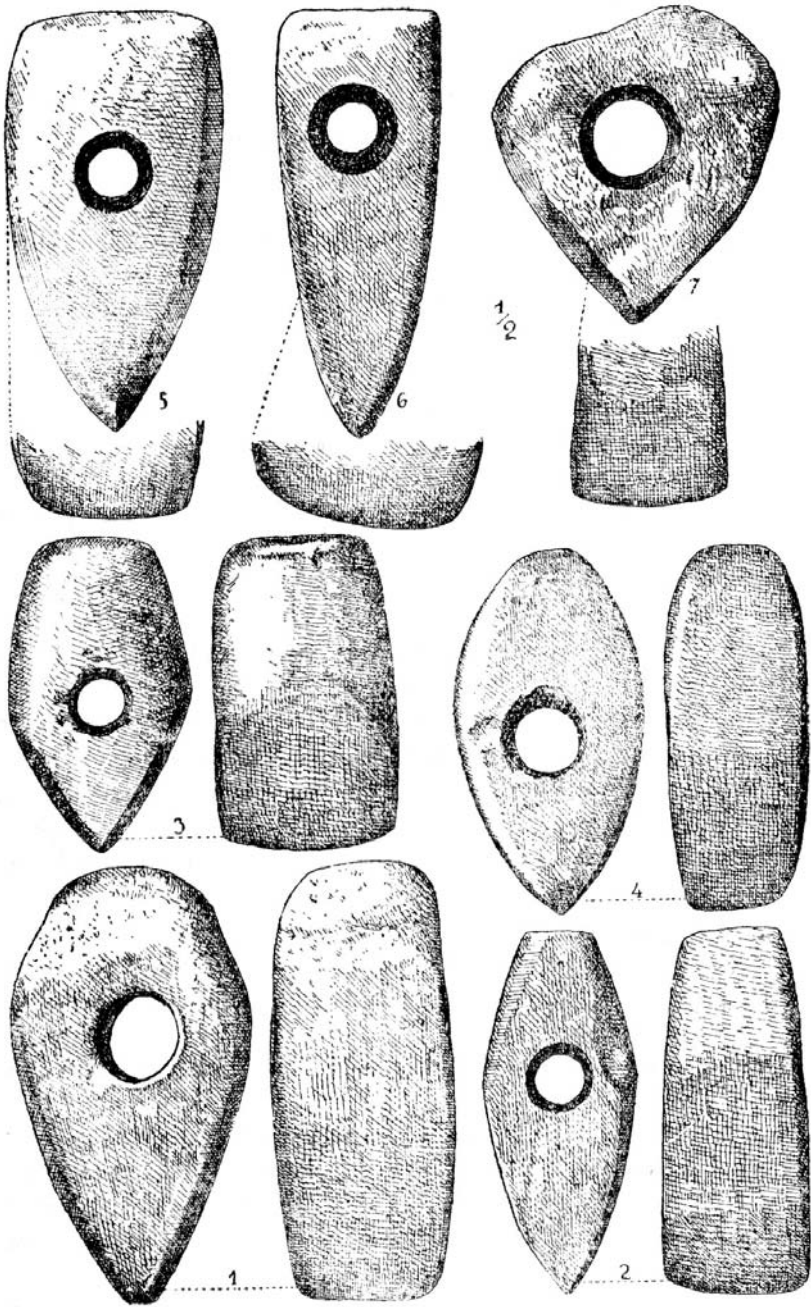
A fémek megismerése révén kapta meg az ősemler magasabbra emelkedéséhez a harmadik nagy tényezőt.

Az első fém, amit megismer, feldolgoz, a vörösréz volt s ugyanakkor ismeri meg az aranyat is. Érthető dolog, mert mindkettő előfordul természetállapotban s színével magára vonta a figyelmét.

Erdélynek bőven van reze és aranya is.

A réz természetállapotban Balánbányán, Rézbányán, Déván, Vecelen található. Ércsei közül a *cuprit* Balánbányán, Offenbányán, Torockószentgyörgyön, – a *chalcopryt* Balánbányán, Kisbányán (Boica), Botezen, Csíkszentdomokoson, Déván, Fúzesen, Kristyoron, Nagyágon, Aranyosbányán (Offenbánya), Oláhláposbányán, Radnán, Rudán, Tekerőn, Verespatakon és Zalatnán s különösen Nagybányán és Kapnikbányán van meg. – A *malachit* legfontosabb előfordulási helye Balánbánya és Rézbánya.

Termésaranyat találunk az erdélyi Érc-hegységben, az offenbánya-zalatna-nagyág-karácsi hegy által bezárt, szabálytalan négyszögű területen. Lelőhelyei: Abrudbánya, Kisbánya, Botez, Bucsum, Breáza, Zalatna mellett. Facetbája, Fúzes, Hidegszamos, Kristyor, Nagyág, Offenbánya, Oláhláposbánya, Porkura (a Csetrás-hegységben), Rudabánya, Verespatak-Vulkoj, Nagybánya, Kapnikbánya stb. kb. 40 elsődleges előfordulási helyen. Másodlagos előfordulási helyei: Oláhpán, a Sztrigy-völgye, ahová a Déli Kárpátokból jut (az aranyporban kevés platina is van), a Maros az Aranyos torkolatától lefelé, az Aranyos, melybe Topánfalva felől a Kerpenyes patak hozza, – az Ompoly, a Fehér-Körös, a Szamos és Lápos folyók. Ércsei a *Nagyágit*, *Sylvánit* és *Krennerit* előfordul az erdélyi Érc-hegységben.

9. kép

Kőfejszék: 1. Bözödújfaluról; 2. Oláhláposról; 3. Raváról; 4. Erdélyből;
5. Szentháromságról; 6. Kolozsmonostorról; 7. a túri hasadékból

A réz és arany feltűnése első idejében roppant drága és keresett fém volt. Fellépésük majdnem egyidőbe esik. Nálunk a Kr. e. harmadik évezred második felében tűnik fel. Ismeretét Erdély Keletről, minden valószínűség szerint a Kaukázus közvetítésével Mesopotámiából kapta s mivel maga is birtokában volt e két fémnek, hamar rátért a hazai réz feldolgozására, minek anyagát az első időkben a természetállapotban előforduló réz szolgáltatta, de a szükség rávezeti Erdély akkori kultúrhordozóit a rézérc bányászására is. Tekintetbe véve Erdélynek e fémekben s érceikben való gazdagsága mellett az ő kedvező földrajzi fekvését és a szomszédos területekkel való összeköttetéseit, nyilvánvaló, hogy vezető szerephez jut, kulturális központ lesz, mely a kapott új áldást nemcsak a maga, hanem szomszédai javára is érvényesíti és kulturális központ lesz olyan értelemben is, hogy a Keletről kapott impulzus nyomán a saját lelkéből is termel s ezáltal tesz bizonyosságot arról, hogy tevékenysége nem a szolgálai utánzásban, nem a kapott hatások merev fenntartásában merül ki, hanem alkotó tényezővé válik az akkori emberiség művelődésének.

Az az átmeneti periódus, mely az újabb kőkort a bronzkorról összeköti, két nagy alperiódusra tagolódik. Az elsőt aeneolithikusnak, vagy kuprolithikusnak (kő-rézkorinak) nevezzük, mert benne a réz még neolithikus, vagy újabb kőkori milióban jelenik meg.

Az irodalom ma még *Boján A*-kultúrának nevezi a kimetszett díszű kerámiát, mely a festett kerámiához való átmenetet képviseli, – és a régi román királyságból hozza be Erdélybe. Nincs azonban kizárva, hogy gyökereit Erdélyben kell keresnünk. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a nándorvályai alsó rétegben leltem olyan cseréptöredéket, melyet benyomott háromszögek (pseudo-kimetszett dísz!) díszítenek. Még kifejezőbb egy másik töredék, mely a tordosi alsó rétegből kerül fel színre. Az sincs kizárva, hogy a kimetszett dísz önállóan keletkezett több helyen, mint a faholmikon alkalmazott díszítésnek agyagholmikon való utánzása, átvitele.

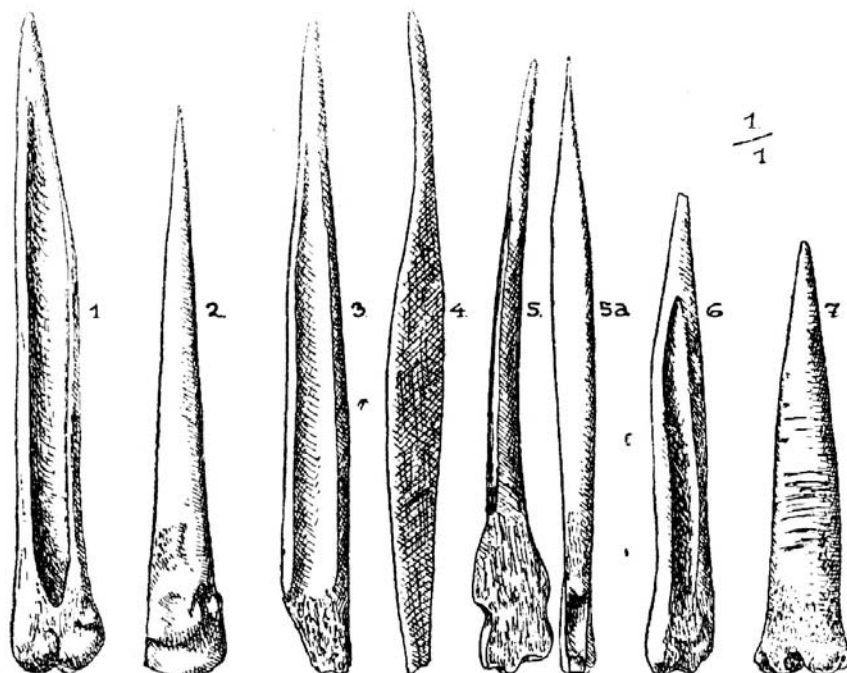
A második a voltaképpen rézkor, mely közvetlenül előzte meg a bronzkort.

Az aeneolithikus periódus is két alszakaszra tagolódik nálunk.

Az elsőt jellemzi az a festett kerámia, melyben különösen Háromszék gazdag s szoros kapcsolatban van a rokon moldóvai kultúrával, ennek közvetítésével pedig Galicia és Déloroszország felé vannak meg a benső kapcsolatai (*Tripolje-kultúra*).

Nyugat felől már benyomultak Erdélybe s annak nagy részét megszállották a tiszai kultúra képviselői, akik a földművelés, az állattenyésztés, a halászat és vadászat révén egyre biztosabban mozgó urai e földnek. Nyomukban a vesszős, barázdás tűzdelésű és zsinédíszes stb.

kerámika képviselői nyomulnak be Erdélybe. Ezzel az áradattal találják magukat szemben a festett kerámika képviselői, akiknek megszálási módja, formája egyáltalán nem árulja el, hogy valami nagy biztonságban érezték magukat. A természettől különben is megvédett pontokat szállják meg: a síkságok szélén emelkedő terrászokat, földnyelveket hegyfokokat, a dombok déli oldalait, ahonnét nagy területeket lehetett szemmel tartani, víz mellett, amely nemcsak italt, halászati lehetőségeket nyújtott, hanem védelmet is. A földnyelveket, hegynyúlványokat meredek partú vízmosások védték, ahol pedig a szomszédos fenn-

10. kép

Újabb kőkori csontárok, Tordosról

térséggel összefüggöttek, az ú. n. *nyak*-részen, a telep szélén, mesterségesen ásott árok védte annak lakóit. Étfalván (Háromszék m.) pl. a magaslat elő részén sáncgyűrűket emeltek. Az oltszemi (Háromszék m.) telep az Olt jobb partján van, félkörű árok védi, melyhez hasonló erősítési módot a Maros menti Perjámosról (Torontál vm.) ismerünk, de ez már tiszta rézkori, tehát fiatalabb, következésképpen valószínűleg a Székelyföldről jutott Nyugatabbra.

A háromszéki festett kerámikás telepek részben való feltárását (Erőd, Oltzem), felkutatását a megboldogult *László Ferencnek* köszön-

hetjük, a hozzájuk csatlakozó barcaságiakkal *Teutsch Gyula* és *Schroller Hermán* értékes munkássága révén ismerkedünk meg.

Van festett kerámikánk a Maros völgyéből (Marosvásárhely, Pókafalva, Tordos stb.) – a Kisszamos völgyéből Kolozsvárról, – az Aranyos vízköréből a Tordai hasadékból, – a Nádas-mentéről *Herepei János* és *Székely János* áldozatos, lelkes munkája eredményeképpen Darócról, – a Sebes Körös mentéről Révről és Nagyváradról, – a Kisszamos egyik mellékvize, a Füzesi patak mellől Ördöngösfüzesről, és van a Szilágyságból Tasnádbalázsházáról is, – hogy csak egy pár lelőhelyet soroljunk fel.

A most említett lelőhelyek emlékei mutatnak ugyan rokonságot a háromszéki és barcasági emlékekkel, de színárnyalataikban (sárgásfehér, fényes barna stb.) s egész megjelenésükben primitívusabb képet mutatnak s ma még sokkal közelebb állanak egyfelől az északmagyarországi (Sátoraljaújhely) és bánáti enemű emlékekhez. Hogy ez hívta volna életre a nálánál fejlettebb barcasági és háromszéki festett kerámikát, olyan kérdés, amely felett a tudomány éppen most vitázik.

A tordosi rétegek nem adtak mintásan festett kerámikát, csak fehér, vagy húsvörös festékekkel bevont edénytöredékeket szolgáltatottak. A felső rétegekben jelentkeznek azok a tagolt táltöredékek, amelyeknek megfelelő típusú tálakról származó töredékei a Torma Zsófia-féle gyűjteményben mintásan festettek és ezek a minták vagy spirális, vagy zezzugos, vagy pedig háromszöges sávok, tehát a szövésből vették, – és ami még fontosabb: a spirális és egyenes vonalú sávos dísz ugyanazon töredéken is előfordul. Tordoson tehát a mintás festés egy a tiszai kultúrát közvetlenül követő, fiatalabb réteg jellemzője.

Annyi kétségtelennek látszik, hogy a festés gondolata a testfestésben gyökerezik, nálunk, Erdélyben pedig igen termékeny talajra talált.

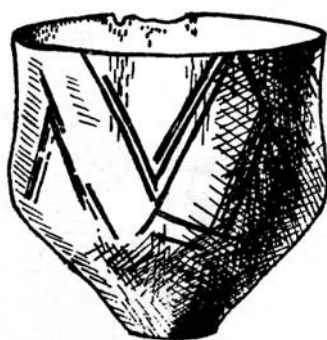
Ez a festett kerámika gondos technikával készült, finomabb iszapanyaggal van bevonva, erre jött a festés, amely hol egyszínű, vagyis az edény felületét vörös festékekkel vonták be, vagy pedig többszínű, amikor is a vörös alapszínre jött a fehér, fekete, élénkebb, vagy tompább téglavörös és barnavörös festés. A díszítés motívumai egyenes és spirális szalagok, amelyek igen gazdag kombinációban jelentkeznek s fejlődésük csúcspontját a gazdag és változatos kivitelű spirálmeánder-dísz képviseli (11. kép). Eléggé változatos a hornyolt díszítés is. A régebbi stílusú edényeken úgy eszközölték a díszítést, hogy a motívumokat kispórolták az edény testéből, a fiatalabb fázisban ráfestették azokat. Vele párhuzamosan van használatban a durvább mivű, közönségesebb használatra szánt s díszítetlen edények nagy csoportja.

Fontos jelenség, hogy nálunk Erdélyben e kerámikával jelennek meg az első réz- és aranyholmik. *László F.* az erösi (Háromszék m.)

telep mindenik rétegében lelt réztárgyak, amelyek egyelőre kisebb teriméjű, kevesebb anyagot felvevő ékszerek és eszközök, valamint egy babérlevélalakú tör.

Nem ismerjük e kultúra képviselőinek temetőit Erdélyből, de a szomszédos Moldovában Cucutenin feltárt sírok csontvázai kevert népről beszélnek, tehát nem képviselnek tiszta fajt. A négy koponya közül, amiket *E. Pittard* genfi professzor megmért, az egyik dolichocephal, kettő mesaticephal, a negyedik subbrachycephal. Valószínűleg a dél-orosz síkon lakókkal testvérnép képviselői, akikkel egy kultúrközöségbe tartoznak az Erdély keleti és középső felén lelt festett kerámika képviselői is.

Mi vezette e kultúra hordozóit Erdélybe? Azt hisszük, nem járunk

11. kép

Festett csésze Oltszemről

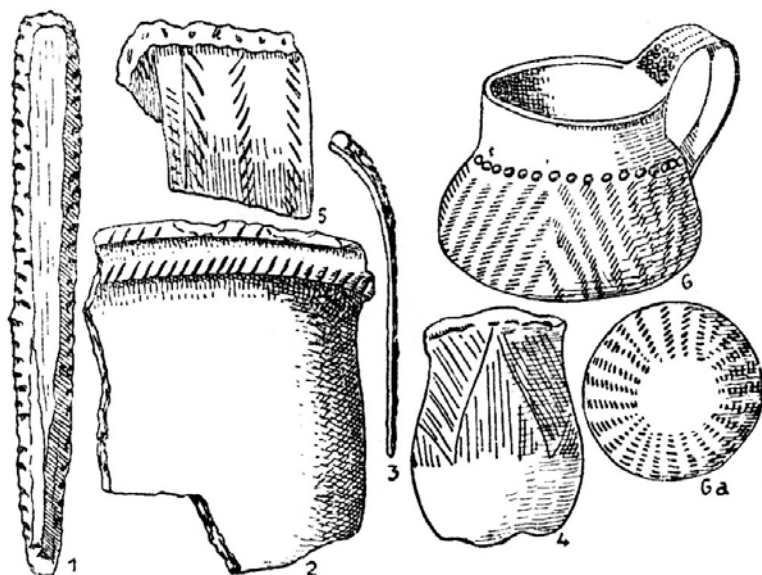
messze az igazságtól, ha Erdély vörösrezében, aranyában, sójában, védelmi és települési lehetőségeiben jelöljük meg ennek magyarázatát.

E kultúra Erdély belseje és nyugati szélé felé való terjeszkedésében hirtelen megtorpan. Ennek oka: szembe találta magát egy Erdély felé is irányuló, a tiszai kultúrát felváltó nyugat-északnyugati újabb néphullámmal, mely magával hozza a barázdás tüzelésű keramikát, a zsinegdíszítést, edényei sajátos vesszős- és lencsedíszít alkalmaz. A díszítés egy része a fafaragásból és a fekéregből készült edényeknek hánccsal való összevarrásából származik s az agyagedényeken mint kimetszett díszítés jelentkezik.

Ma még eldöntésre vár, hogy vajjon a réz- és korabronzkori kerámika társaságában Erdélyben fellépő s fésűszerű szerszámmal eszközölt díszítés kizárólag a harangalakú edények rokon díszítéséből származik-e, vagy pedig bizonyos tekintetben egy északi finn-ugor beszivárgás emlékét őrzi?

E periódus embere ismeri és feldolgozza a rézet.

E kultúra képviselői még nem merészkednek le az alsóbb terrászokra. Egyelőre barlangokban, magasabb padokon húzódnak meg. Ez az eset pl. a hunyadmegyei Algyógy, Nándor (12. kép), Karácsonyfalva barlangjaiban, ez a biharmegyei kőrösbarlangi Igric-barlangban s hogy magas parti telepeket is idézzünk, ez az eset a kolozsvári Hója telepén, ez a kolozsmegyei Korpádon feltárt telepen, stb. Nyomon követhetjük az Olt és Feketeügy mentén Háromszék megyébe is és az e kultúra nyomait tartalmazó telepeket térképre vetítve, érthetően és meggyőzően szólnak nekünk arról, hogy e művelődés képviselői szívós kitartással

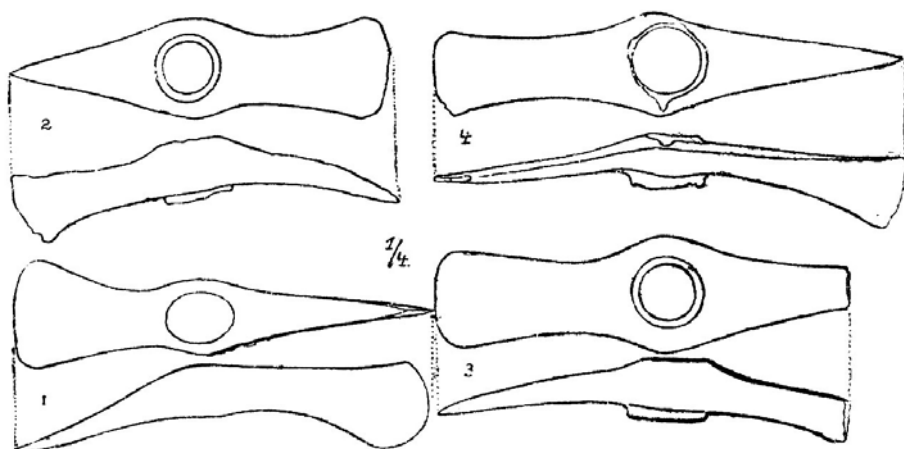
12. kép

Aeneolithikus leletek a nándori barlangból

nyomulnak előre s foglalják el a létfeltételeiket nyújtó pontokat. Ugyanilyen szívóssággal törtetnek e művelődés képviselői a Balkán felé is és hatásuk megérzik egészen Trójáig. Úgy látszik, hogy bennük kell látnunk azokat az elővédeket, akik egy újabb, ennél sokkal hatalmasabb erejű hullámnak Erdélyen, a Balkánon át egészen Trójáig való terjedését előkészítették.

Hogy Erdélyünket egyik is, másik is útjába ejtette, vagy helyesebben útjába kellett ejtenie, nem szorul részletesebb bizonyításra. Erdély u. i. nemcsak átkelő terület, nemcsak országútak hálózata volt, hanem Eldorádója is a rézzel képviselt magasabb művelődés feltételeinek.

Benne vagyunk a voltaképpen rézkorban, melynek művelődésében Erdély vezető szerepet játszik. Rézben való gazdagsága s az a két fontos, külső adottság, hogy Kelet és Nyugat kapujában fekszik s mindkét irányban kitűnő összekötő útjai vannak, erősen kidomborítják ezt a szerepét. A nagy magyar Alföld vizei mentén kifejlődik a szárazföldi terramarák telepformája, melyek kulturális hagyatéka beszivárog Erdélybe egészen a Székelyföldre. Ebben különösen a Marosnak van nagy közvetítő szerepe. Nyugat felé Sziléziával, Cseh-, Morva- és Magyarországgal, valamint Ausztriával mutat fel Erdély kulturális kapcsolatokat, Kelet felé Moldován és Déloroszországon át a Kaukázusig és Trójáig követhetjük e kapcsolatokat nyomait és sok bizonyítékunk van arra is, hogy Északon Galiciával, Sziléziával, Délen Havasalföldjével, Szer-

Kétélű rézcsákányok: 1. Várhegyről, 2. Albisről, 3. a székelyudvarhelyi Budvárról, 4. Alcsernátonról

biával, Bulgáriával, Görögországgal tart fenn kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek számai Krétaig is lenyúlnak. Az egy- és kétélű rézcsákányokat, ezeket a tipikus bányászszerszámokat (13. kép) pl. Nyugat felé Szászországig, Kelet felé a Kubán vidékéig, Délen Bulgáriáig követhetjük nyomon.

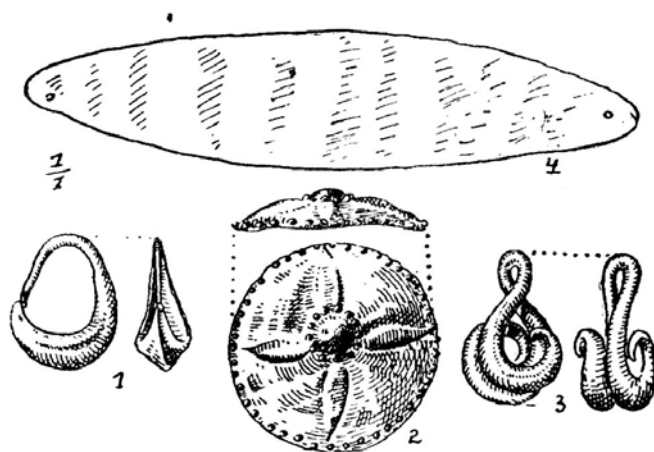
Erdélyből kapta a Kelet is ezt a szerszám típust, továbbította Magyarországra felé is s a nyomában ott is hatalmas gyártási központ keletkezett a Bánátban, az ottani rézgazdagság révén, egy harmadik gyártási központ életrekelésében is hathatósan közreműködött.

A szívidomú arany csüngődíszek s velük rokon függők, amik Középeurópában felszínre kerülnek, szintén erdélyi földön termettek, jórészt erdélyi aranyból készültek (14. kép), de a gondolat, mely Európa

szívében életre hívta azokat, valószínűleg keletről, Mesopotámiából, a Kaukázus és Déloroszország közvetítésével jutott ide.

Az olyan rézbaltákból, mint amilyeneket a 15. képen látunk, eddig Bányabükk mutatja fel a legnagyobb leletet, a maga 42 példányával. Nyugat felé Laibachig, Morvaországig, Északon Galiciáig, Délen Bulgária közvetítésével Kréta szigetéig, Kelet felé Déloroszszágon át a Kaukázusig találjuk meg. Ezt az eszközformát is Erdélyből kapta a Kelet s azt iparilag, kereskedelmileg egyaránt hasznosította.

Az erödsdi felső réteggel egykorú a *Kovács Istvántól* feltárt marosdécsei, rézkori temető. *Schroller Herman* és *Teutsch Gyula* a Brassó melletti *Csigahegytől csigahegyi kultúrának* (Schneckenbergkultur) ne-

14. kép

Őskori aranyékszerek: 1. csüngő Alparétről, 2. boglár Erdélyből.

3. csüngő Zilahról, 4. diadéma Gyulafehérvár környékéről

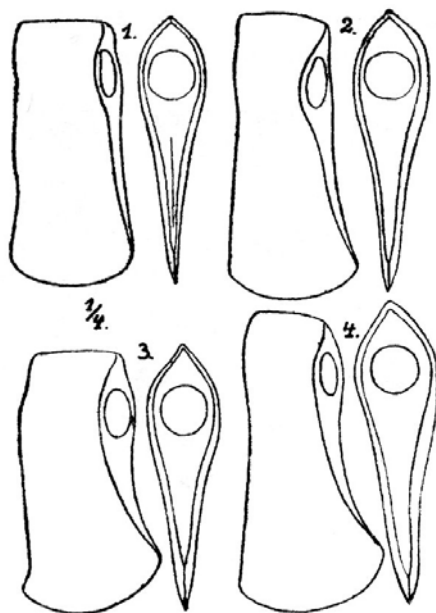
vezi erdélyi rézkori emlékcsoportunkat, melyet különösen jellemeznek a már említett rézszerszámokon kívül a gombos kőcsákányok, vagy fokosok (Knaufhammer), félholdas homokkőkések, a zsinédíszes kerámika, az aljukon homorú tűzkönyílhegyek stb. Képviselői szekrény-sírokban temetkeznek, dolichocephalok.

Ezek csak sebtében kiragadott példák, amelyek a kétszerkettő erejével igazolják többször hangoztatott véleményünket, hogy Erdély nemcsak közvetít, hanem a maga lelkéből is teremt, a kapott kulturális javakért kamatos kamattal fizet. Igazolnak egyebet is: azt az élénk kereskedelmi összeköttetést, melyet Erdély ebben az időben, a Kr. e. III. évezred végén, a II. elején a szélrózsa minden irányában fenntartott.

Azok a néptörzsek, amelyek Középeurópából a Balkánon át a kis-

ázsiai Trójáig vándorolnak s magukkal viszik lelkük kincseit is, törött úton jártak, melynek nehézségeit már az újabb kőkor végén pl. a tiszai e az ebből kisugárzott tordosi telep kultúrájának képviselői hártották el s amelyet utódaik sem hanyagoltak el. Az első hídverők tehát ebben a tekintetben is Erdély akkori művelődésének hordozói is voltak.

A réz drága fém volt, nem is szerezhette be mindenki, a nagy tömegek továbbra is beérték az addig is használt kőholmikkal, legfennebb ezek formálásában tanulnak el egyet-mást a rézformáktól. Ilyenek pl. azok a kőcsákányok, vagy helyesebben harci csákányok, amelyek a kő természetének meg nem felelő íveléseket mutatnak (16. kép).

15. kép
Rézalták Bányabükkről

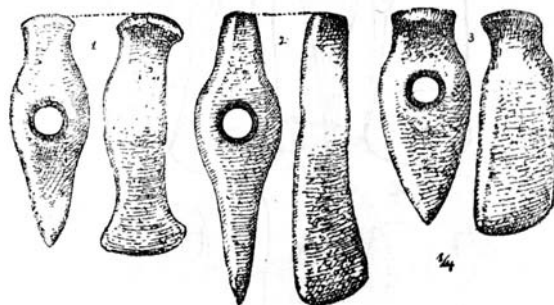
Az aeneolithikum és rézkor rendjén az életformák lényegükben nem változnak meg, de az élet tartalma lesz választékosabb, színesebb. Ez sem mindenki részére. Elég, ha e tekintetben rámutatunk az egyiptomi pyramisokra, amelyeket az ottani rézkor rendjén emeltek s amelyek egyfelől bámulatba ejtenek a munkateljesítménnyel, mely létrehozta, másfelől a milliók egyért igazságtalan elvét juttatják eszünkbe.

Nálunk Erdélyben a társadalmi ellentét nem volt ilyen éles, következőképpen a módosabb és szegényebb elem közötti viszony is közvetlenebb volt. Itt bizonyos fokú egymásrataltságra éltek az emberek s ez egymás helyzetének, munkájának, hívatásának megbecsülésében

nyert kifejezést. Itt a kisebb medencék peremére, a patakok és folyók völgyébe szorulva, inkább beláttak egymás portájára, betekintettek egymás lelkébe, ezen a csapáson tehát jobban is kiismerhették egymást, tanulhattak egymástól.

Mélyen, benne a történelmi időkben sem épült Erdélyben az udvarház olyan messzire a zsellérkunyhótól, hogy egymás tűzhelye füstjét meg ne lássák, hogy egymás lelke virágait észre ne vegyék. Ezért érzik meg népművészetünkön a történelmi stílusok egymást felváltó belső tartalma, hatása, ezért tudta a történelmi stílusokat hamarabb és könnyebben megérző úri ízlés népművészetünket is befolyásolni, – és viszont.

De más oldalról nézve a dolgot, akit Erdély földjén élnie szólított el végzete, hivatása, aránytalanul nehezebb munkával kellett megke-

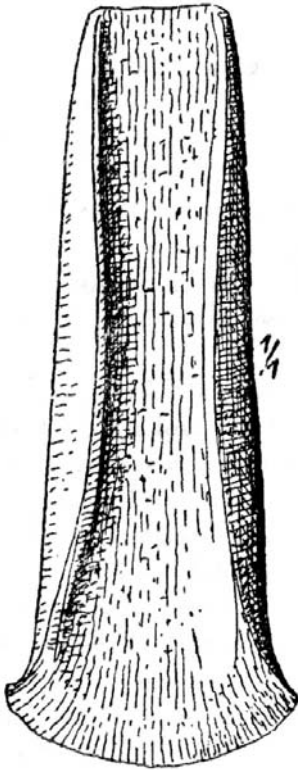
16. kép

Fémformát utánozó kőcsákányok: 1. Bereckről, 2. a Székelyföldről, 3. Oklándról

resnie mindennapiját és a mindennapi falat megszerzéséért mindenkinek egyformán ki kellett vennie részét a küzdelemből, mert ennek a földnek az a természete, hogy nem tűr meg heréket a hátán. Ebben találjuk meg egyik okát annak is, hogy olyan eleven kereskedelmi összeköttetéseket tart fenn mindenfelé, amerről helyzetének javítását, tűrhetőbbé tételét remélhette. A nagy magyar Alföld nyugati peremén oly nagy mértékben lelhető s erdélyi aranyból készült ékszerek mi más bizonyítanak, minthogy a hegyvidék és sík terület javainak e kicserélési vonalán gabonáért ment ki ez a drága és keresett fém az anyaországból. A Havasalföldön előforduló erdélyi rézeszközök és erdélyi aranyból készült s erdélyi típusú ékszerek is gabonáért cseréltek gazdát. És amik Csehország területén kerülnek felszínre? Ezek éppen ilyen fontos természeti ajándékért jutottak olyan messzire: cinért, amit Erdély legközelebről Csehországból szerezhetett be.

V. A BRONZKOR.

A réznek sok előnye volt a kő felett, de voltak hátrányai is. A legnagyobb baj az volt, hogy puhasága miatt könnyen deformálódott, a tömörebben öntött holmik meg igen sok anyagot vettek fel. Bizonyos célokra (bányászat) nagyon jól bevált, de az általános használhatóság szempontjából keresnie kellett az embernek egy olyan fémét, mely ezeken a hiányosságokon segített. Ezt találta meg a bronzban, mely a

17. kép
Peremes bronzbalta
Mezősámsondról

18. kép
Talpas bronzbalta
Sepsiszentgyörgyről

réznek és cinnel összetételéből származik. Az elején kevés volt benne a járulékos fém, mely lehetett a cinen kívül ritkán ántimon, arzén, nikkal és ólom is. Ennélfogva még mindig lágy volt. A tapasztalat rávezette az embert arra, hogy ha 90% vörös rézhez 10% cint vegyít, a legjobb bronzot kapja. Ennek keménységét fokozni is lehetett többszöri öntés és régi anyagnak hozzákeverése révén.

Hol találták fel a bronzot? Minden valószínűség szerint a Fölközi

tenger keleti medencéjében, és pedig vagy Kréta-szigetén, vagy pedig Egyiptomban, ahol a cinszegény bronz már a Kr. e. harmadik évezred közepe táján ismeretes. Ezzel szemben fel lehetne hozni, hogy csak Mesopotámiában volt meg a réznek (*urud*) és bronznak (*zabar*) külön elnevezése, hogyan lehetséges tehát, hogy a bronz felfedezése nem ehhez a területhez fűződik? Az újabb kutatások is azt bizonyítják, hogy itten sokkal fejlettebb rézipar volt, mint Egyiptomban, vagy Krétában, de a réz igen sokáig tartotta magát, amíg végre a cinszegény, majd a rendes vegyítésű cinbronz kiszorította addigi szerepéből.

Kétféle bronzról beszélünk: az egyik a cinbronz, a másik az antimonbronz. Az utóbbit Magyarország, vagy Erdély, vagy pedig mind a kettő találta fel, ezzel segítvén ki magát, hogy a cint drágán és fáradtságosan kellett beszereznie más területekről. Érdemes megemlíteni, hogy mindkét terület élénk kereskedelmet űz az antimonbronzsal. Erdélyi eredetű antimonbronzholmikát leltek pl. a Kaukázusban. És ezen nincs mit csodálkoznunk. Említettük már, hogy Erdély Kelet felé a Kaukázusig és Trójáig is tartott fenn kereskedelmi és kulturális összeköttetéseket, tehát már kitaposott, ismert úton ment olyan messzire ez az inkább helyi jelentőségű bronz is.

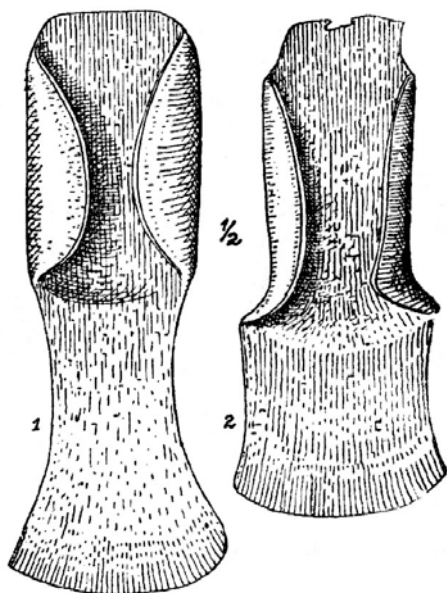
Mikor ismerkedik meg Erdély a bronzsal? Tekintetbe véve azokat az élénk kereskedelmi összeköttetéseket s azokat az egymást követő néphullámzásokat, amelyek révén Középeurópa Kisázsia felé olyan hamar összeköttetésbe lépett, nem tévedünk, hogyha az első bronzholmik erdélyi fellépését a Kr. e. XVIII. század tájára tesszük. Úgy a főbb folyók, mint mellékvízeik völgyéből temérdek leletünk van, mely arról beszél nekünk, hogy az új fém hamar polgárjogot nyert itten, erős elterjedésnek örvendett, ami könnyen volt lehetséges, mert Erdély a maga fémgazdagsága révén valóságos ipari központtá fejlődik, mely elsősorban a maga területe részére dolgozott, de sokat ki is szállított különösen a tőle délre fekvő Havasalföldre s a keletre fekvő Moldovába. Szállított Magyarország területére is, ahonnan a gabonán kívül sok impulzust kapott a gyártásra s sok holmit onnét is behozott, vagy pedig ottan gyártott típusokat itthon utánzott.

A bronzholmik szerszámok, fegyverek és ékszerek csoportjára oszlanak. Bármelyiket is tekintjük, kétségtelen, hogy az emberi művelődés hatalmas ívben szökött előre. A szerszámok tökéletesebbek, mint voltak a korábbiak, tartósabbak is, ennél fogva a velük végzett munka elébb lett készen és tökéletesebb is volt.

Vegyük pl. a baltát. Az elején a kőbaltát utánzó rézbaltá formáját veszik át, legyen az sima, vagy a már tökéletesített peremes szélű. Ezt a peremet a hosszanti széleken, (17. kép) az a törekvés hívta életre, hogy a kampós fa hasítékába szorított e odakötözött balta a használat rend-

jén minél szilárdabban álljon. Kísérlet, mely nem volt tökéletes. Az ember azonban tovább kísérletezik. Készít magának talpas baltákat (18. kép), aztán szárnyasokat (19. kép), míg végre a fejlődés megállapodik a tokos füles baltákban, amelyeknek tokjába a nyél kampós végét beillesztették s a tok szélén levő fülön áthúzott zsinag segítségével még jobban is odarögzítették (20. kép).¹

E balták között igen elterjedtek azok, amelyeknek tokszája félholdasan kivágott (20. kép, 5. sz.) Ezek erdélyi típusok. Észak felé Lengyelorszáig követhetjük nyomon, nyugat felé Ausztria Magyarország

19. kép

Szárnyas bronzbalták: 1. Sinfalváról,
2. Bölönből

20. Kép

Tokos füles bronzbalták
Kézdivásárhelyről

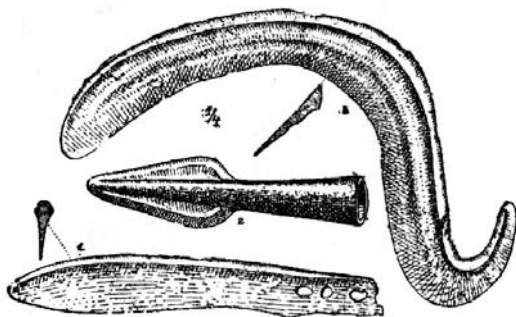
közvetítésével kapta. Még ezek előtt voltak használatban a nagyobb kiadású, trapezoid formájú tokos füles balták, melyek oldalán négy lementszett hegyű, szögszerű, domború díszítést látunk s amelyeket Erdélyből a szomszédos területekre is importáltak s ezek közvetítésével távolabbra is. Így Sziléziába és Lengyelországba.

Ma még vitatják, hogy vajjon azok a félholdas fogantyúkampóban végződő, vagy horgas markolatú sarlók (21. kép, 3. sz.), melyek Er-

¹ A magyar irodalom tévesen nevezi ezt a szerszámtípust tokos-füles vésőnek, holott kétségtelen, hogy balta volt. Az azonos alakú vésők méretei mások és más volt a nyélbeerősítési módjuk is.

délyben olyan nagy számban fordulnak elő, az erdélyi bronzmíves lelkéből születtek-e meg, vagy pedig kaukázusi, avagy délorosz importot kell-e bennük látnunk, mely Erdélyben polgárjogot nyert. Az a körülmény, hogy Erdélyben ismételen lelték ezt a sarlótípust az utóbb ismertett trapezoid, tokos, füles baltákkal s többször lelték kizárólagosan, – hogy Déloroszországban is ennek az elismerten erdélyi tokos, füles baltának a társaságában fordul elő, – hogy e két szerszámformával Erdély számbeli fölényben van a vele szomszédos területek felett, – az eredet kérdésében Erdély javára billenti a mérleget. Skoszor együtt fordulnak elő a Nyugatról kapott makkos és szalagszerű markolattal bíró sarlókkal egyetemben, ami a földművelés virágzása mellett szól.

Feltűnő jelenség, hogy az erdélyi bronzkor aránylag szegény fegyverekben, kivéve a lándzsákat (21. kép, 2. sz.) és a harci csákányokat

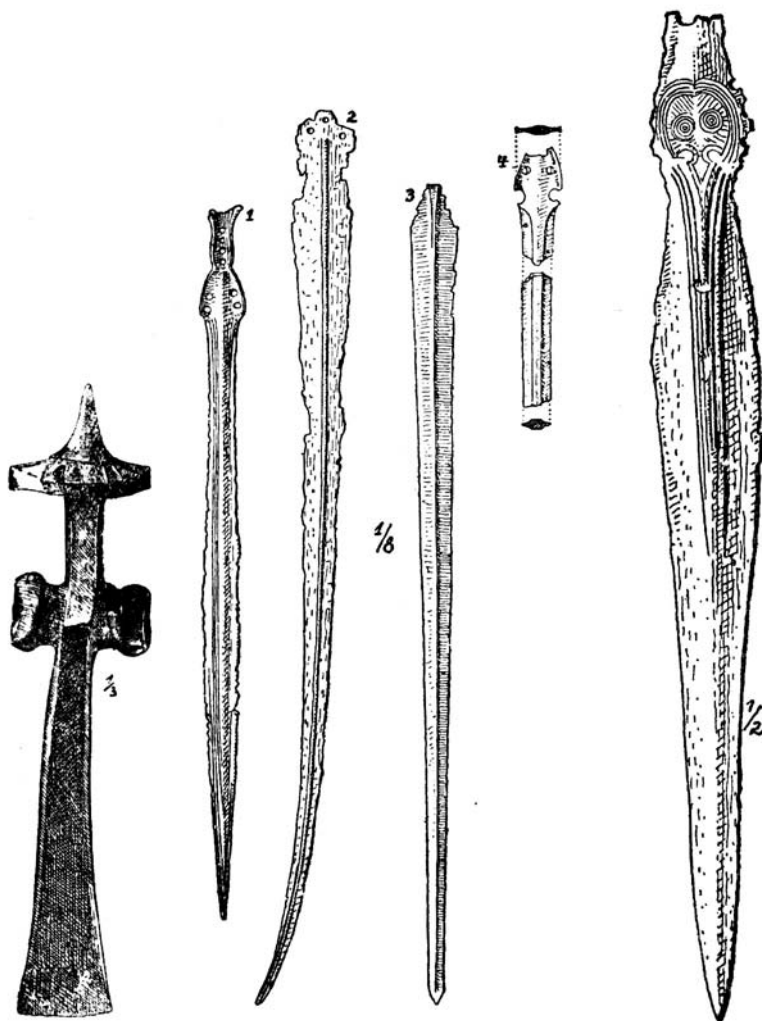
21. kép

Bronzkés, lándzsa és sarló Málnásról

(22. kép). Tőrünk, kardunk aránylag kevés van s ami kard itt felszínre került, vagy magyarországi import, vagy pedig a magyar példák utánzatai, akárcsak a lándzsák és csákányok. Kivételt képez egy sáromberki ívelt pengéjű kard (23. kép, 2. sz.)

Magyarország közvetítésével élénk összeköttetést tart fenn Erdély Felsőolaszországgal is, ahonnét származik az a rövid kard is, amelyet 24. képünk szemléltet és amelyet Mezősámsondon (Marostorda megye) lelték.

Annál gazdagabb az ékszerek csoportja s itt is a karperecek, csüngődíszek vezetnek és sok készült aranyból is. És ez természetes is: ipari központ Erdély, kiterjedt kereskedelme van, jólét virágzik itten, a nép dolgozik, munkájának eredményét látja, ez pedig nem puhítja el, hanem újabb ösztönzésül szolgál, hogy az elődök megteremtette kereskedelmet kibővítsék, ipari termékeik elhelyezési piacainak számát, felvevőképességét fokozzák.

22. kép

Bronzsákány
Sáromberkéről

23. kép

Bronzkardok: 1. a székelyudvarhelyi
Budvárról 2. Sáromberkéről 3. Székelymagyarosról 4. Kovásznáról

24. kép

Rövid kard
Mezősámsondról

Az a fokozatos fejlődés, amely a leletek tanulsága mellett előttünk kibontakozik, arról is beszél nekünk, hogy itten egyelőre viszonylagos nyugalom volt, e földrész természetes határai, jól eltorlaszolható kapui megtették a magukét. A barát, a békés vevő nyílt ajtókra talált és megelégedetten távozott, a békétlen szándékkal közeledő hamar visszavo-

nult: a munkában megedzett karok a haza védelméhez is kitűnően értettek. Ott, ahol a kereskedelmi utak biztonsága, valamint egyes természeti javak felett való gondosabb őrködés szükségessé tette, földvárak épültek. Ilyen pl. a székelyudvarhelyi Budavára, melyet már maga a természet is erre a célra jelölt ki. Az aeneolithikus periódustól kezdve egészen a bronzkor virágzó szakaszáig szolgáltatott leleteket. Mai szlávok neve is őrállomás jellegével függ össze.

Ami az erdélyi bronzkori telepek és temetők feltárását illeti, voltaképpen még szűz terület, ahol az intenzívusabban beindított rendszeres kutatások bőséges eredményekhez vezethetnek. A temérdek szórványos lelet, aztán a gyűjtélkes, vagy kincsleletek nagy száma részben nemcsak arról számol be nekünk, hogy vándorkereskedők, vándorbronzöntők járták be az összes lakható pontokat, hanem a bronzművesség sokféleségéről is szolgál tanulságos bizonyítékokkal. És a bronzművesek nemcsak a nyersanyagban bővelkedő vidékeken ütik fel műhelyeiket, hanem főképpen a kifejtettebb kereskedelmi utak mentén, ahol más természeti javakért is élénk érdeklődés mutatkozott. Nem a véletlen munkája, hogy Erdélyben a legnagyobb műhelyleletek a sóvidékek környékén kerültek felszínre. Ilyen Alsófehérmegyében a két ispánlaki és a felsőújvári nagy lelet, melyek közelében ott találjuk az akkor is biztosan művelés alatt álló marosújvári sóbányákat. Ilyen a szenterzsébeti Szeben megyében, melynek közelében ott vannak a vízaknai sóbányák. És sokszor a vándorkereskedők hagyatékát képviselő nagyobb leletek is a sóvidékek közelében bukkannak föl. A sok közül idézzük az ördögösfüzesit (Szolnokdoboka m.), melynek előfordulási helye közelében a sok sós forráson kívül ott vannak a désaknai sóbányák.

Kereskedelmi utak csomópontjain különösen színesek és gazdagok a leletek. Hivatkozunk Désre (Szolnokdoboka m.), ahol a Kis-, Nagy- és Egyesült-Szamos mentén elvezető kereskedelmi úton kívül található a Kodori- és Dobriki-patak mentén elvonuló, kisebb jelentőségű kereskedelmi út is. Nemcsak a népvándorlásoknak, hanem a kulturális hullámok terjedésének, a szellemi és anyagi javak kicserélésének főközvetítője Erdélyben, minden időkben, a Maros és mellette a Körösök és a Szamos. Ha a mentükön felszínre kerülő, különböző korbelt emlékeket térképekre vetítjük, tanulságos képeket kapunk abban a tekintetben, hogy a Nyugat és Kelet anyagi és szellemi érdekköreinek összekapcsolása tekintetében milyen fontos szerepet tölthettek be a folyóvölgyek az egész őskoron át. Természetes dolog, hogy ezt a szerepüket a történelmi korokban is megtartották.

Milyen fajta nép képviselte Erdély bronzkori művelődését?

Ha erre a kérdésre meg akarunk felelni, a kutatások elégtelensége miatt indirekt bizonyító erővel bíró adatokra vagyunk utalva. Külön-

ben is voltaképpen csak a bronzkor közepe tájáig rendelkezhetünk anthropológiai anyaggal, amíg a hullatemetkezés dívott, akkor aztán fellép a halotthamvasztás s ezzel együtt elpusztul a direkt bizonyítóerővel bíró embertani adatok nagy tömege.

A nyugat-délnyugateurópai s részben középeurópai rézkori művelődés első szakaszában, a harangalakú edények divatjának idején – mely művelődési áramlat legfennebb csak bizonyos díszítő elemekkel jutott el Erdélyig – a főkulturahordozók a kerekfejűek, akiket a középeurópai rézkor második felében felváltanak az ú. n. *koraajunjetitzi* kultúra hosszúfejű képviselői. Ezzel egykorú a nagy magyar alföldi szárazföldi terrámárák kultúrája, melynek képviselői keverednek úgy a most említett kerek-, mint a tőlük délre és északra lakó hosszúfejűekkel. A rákövetkező korabronzkori művelődést Középeurópában ma *ajunjetitzi* kultúrának nevezik. Amikor azt látjuk, hogy pl. Svájcban a kerekfejűek megtartják addig szerzett fölényüket s hogy a szorosabb értelemben vett Középeurópából Trójába áramló réz- és korabronzkori művelődés képviselői között a hosszúfejűek mellett a kurtafejűek is képviselve vannak, nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy a kerekfejű alpinus faj, amely ékalakban nyomult volt Keletről Nyugat felé és ennek az éknek a hegye az Atlanti-óceánnál van, hátra, Kelet felé egyre szélesedik s egyre jobban választja el egymástól a hosszúfejű földközítengeri s ugyan csak hosszúfejű észak-európai fajt, – vezetőszerpet vihetett Erdélyben is, mert ez a terület a most említett éknek meglehetősen széles részébe esik. Ez azonban nem jelent kizárólagosságot, mert, mint állandóan hangsúlyoztuk, Erdély sem a Déltől, sem az Északtól nem volt elzárva s ha a két ellentétes irányban kulturális kapcsolatokat tudunk felmutatni, ez megnyilvánult anthropológiai keveredésben is.

Hogy mennyiben jogosult Erdély területén már ebben az időben thrákokról és illyrekről is beszélni, csak a jövő kutatásai mutatják meg.

VI. VASKOR.

A bronznak sok előnye volt a réz felett. Voltak hátrányai is: nehezen volt beszerezhető, drága volt, tehát nem volt mindenki számára hozzáférhető, amiből bizonyos fokú megkötöttség származott úgy szellemi tekintetben, mint a munkateljesítés tekintetében is. Merev volt, tehát könnyen tört s az eltört darabokat csak újraolvasztás és újraöntés útján lehetett ismét kézbe adni, ami körülményes eljárás volt s szintén megkötöttséget jelentett. A legtöbb telepen be voltak rendezkedve a bronzöntésre, de vannak leleteink, amelyek egyenesen megmondják nekünk, hogy a vándorbronzöntők keresztül-kasul járták az országrészt s

a kisebb telepeken ezek végezték el az újraöntés munkáját, esetleg törött darabokat épekkel cseréltek ki. Ezért van aztán úgy a kisebb, mint a nagyobb bronzleletekben annyi törött darab s ezért találunk a nagyobb bronzöntő műhelyek maradványai között régibb és újabb típusokat. Akárcsak a mai falusi kovács műhelyében, ahol sok minden összehalmozódik az idők rendjén.

A szükség a legnagyobb tanítómesterek egyike. Ez vezeti rá az embert a vas ismeretére, amely nagyobb bőségben van meg, tehát mindenki számára könnyebben beszerezhető. Ez lesz idők jártával az a demokratikus fém, mely eltünteti a szegény és gazdag közötti ellentétet s mivel most már a szegénység is elláthatta magát vaseszközökkel és fegyverekkel, fellép a nagyobb munkateljesítmény ideje is. Fellépésével nagyobb lendületet vesz az ércbányászat, a fémolvasztás és kovácsolás is. Ellentállóbb lévén, mint a bronz, sokáig maradt egy-egy eszköz vagy fegyver az egyes ember kezén, ami anyagi megtakarítást is jelentett.

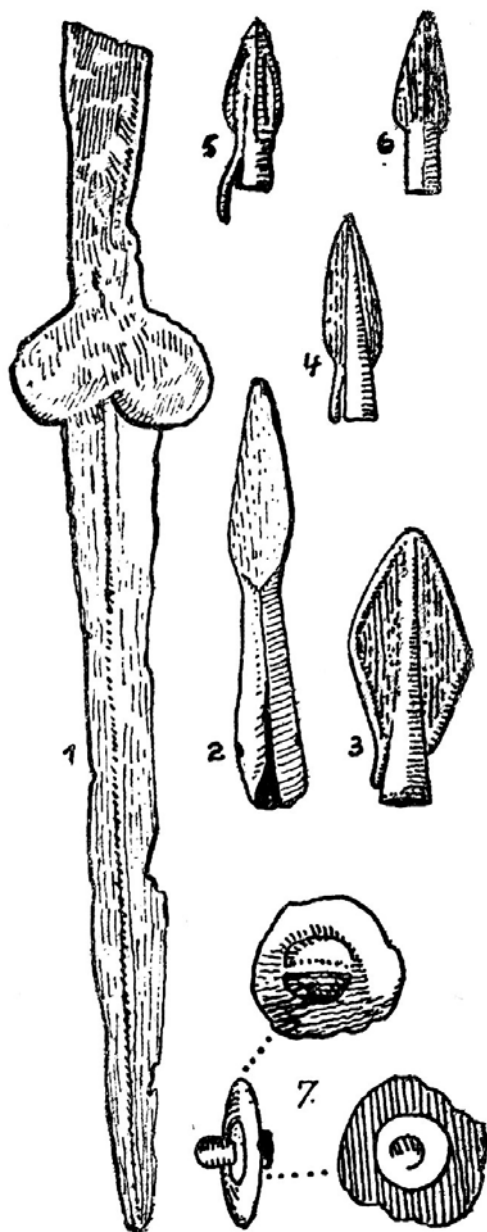
Hátránya, hogy nem olyan állandó, mint a bronz. Míg a bronzot a rozsdája (patina) óvta meg az elpusztulástól, a vasat éppen a rozsdája eszi meg. Mint a hasznos, a föltétlen szükséges szolgálatában álló fém új fejezetet jelent az emberiség történetében. Puhább is mint a bronz. Ez vezet később az acélozáshoz.

Egyiptomban a Kr. e. XII. sz. rendjén kezd általános lenni, Trójában, Assyriában, Babylóniában 1000 táján. Syriában, Palesztinában egyiptomi hatás alatt már a XII. sz.-ban, a kaukázusi országokban a XI. sz.-ban, Görögország, Sicilia, Dél- és Középitália ismeri már a Kr. e. XII. sz.-ban, de általánosabb használatbavétele valamivel későbbben kezdődik. Északitáliában a X., Középeurópában a Kr. e. IX., Nyugateurópában a VIII., ÉszakEurópában csak a Kr. e. VII. sz.-ban lesz általános s mindenütt a bronznak az eszközök és fegyverek gyártásából való kiszorításával járt. A bronz megmaradt az ékszerek fémének.

Erdély is megismeri a vasat a Kr. e. IX. és VIII. sz.-ban, de a leletek azt mesélik nekünk, hogy csak a VII. sz.-tól kezdett általánosabb lenni, ami meglehetősen feltűnő jelenség, ha arra gondolunk, hogy ez a terület mennyire gazdag vasércben.

A vassal jellemezett őskori mívelődés kora két alperiódusra tagolódik. A régebbit *hallstattinak*, a fiatalabbat *keltának* nevezzük, azt az osztrák Salzkammergutban feltárt gazdag temető lelőhelyétől, ez a második periódus kultúrahordozóitól, a keltáktól, kapta a nevét. Területenkint változik a kultúrahordozók hagyatéka, annak külső és belső színeződése.

Sajátságos a helyzet nálunk Erdélyben. És a helyzetnek ez a sajátossága megint csak ennek a területnek földrajzi helyzetében, a szomszédos területekhez való viszonyában s természeti kincseiben leli a ma-

25. kép
Skytha sírleletek Erkedről

gyarázatát. Éppen ezért nem esik ki eddigi szerepéből, sőt annak tartalma megbővül.

A vaskor első periódusának több művelődési központja van, Erdélyünk szempontjából különösen az adriai, vagy felsőolaszországi és az

Erdélytől keletre fekvő a skythákhoz fűződő művelődési centrumnak van elsőrendű fontossága. E mellett hallstatti beszűremkedések is vannak és természetesen a Déllal (Görögország) is megtartja eddigi kapcsolatait, bár e tekintetben sok mindent az ezzel a területtel szorosabb kapcsolatban álló skythák révén kap. A skytha hatásokat előbb Moldova közvetítésével, aztán attól kezdve, hogy ez a terület, valamint Havasalföld is a skytha uralom alá kerül, közvetlenül kapja. Az északolaszországiak és hallstattiak Magyarország közvetítésével jutnak ide.

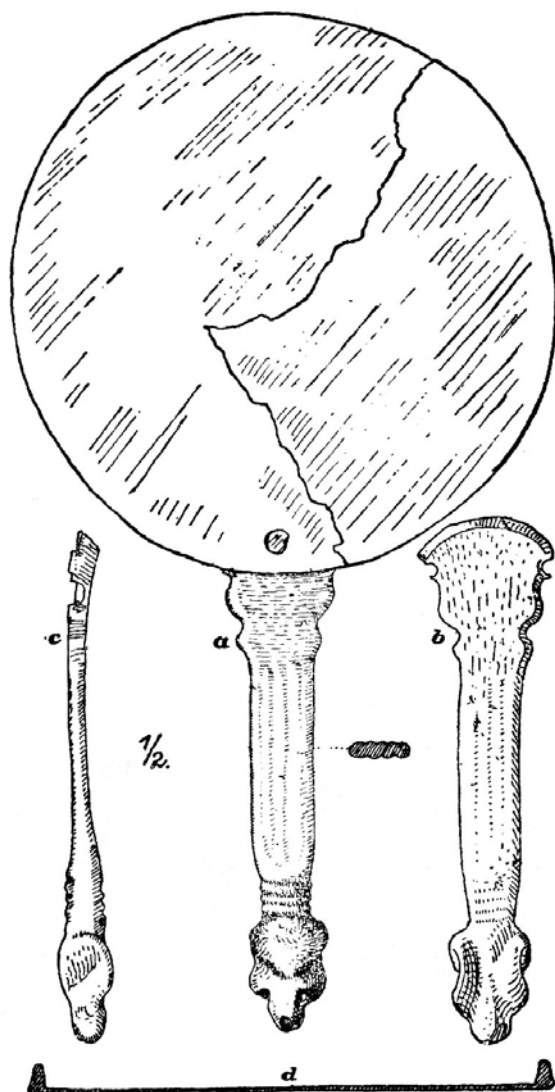
A skythák lovas-nyilas nép, melynek létfeltétele a sík- és dombvidék. Nyugat felé való előretörésükben útjukat állották a Kárpátok. Ezek azonban a maguk kapui révén már korábban sem képeztek teljesen elzáró akadályokat, mert az ipar, a nyomában fellépő kereskedelem, párosulva a belső szükséggel, szoros érdekközösséget teremtett az Erdély területén lakók s a Kárpátok övéin túl megtelepedettek között. Ezen a csapáson aztán megértjük, hogy miért jelentkeznek bizonyos skytha kulturális beszűremkedések Erdélyben még mielőtt a skythaság a Kr. e. VII. sz.-ban birtokába vette volna ezt a földet is.

Az érintkezés azelőtt sem lehetett mindig békés. Erdélyben sok a X. és IX. sz.-ból származó, gyűjtelékes vagy kincslelet; amit csak veszedelem elől rejtettek a földbe egykori tulajdonosaik. Ez a veszedelem közvetlenebbül csak kelet felől, a skythák részéről állhatott fenn. A Nyugat sem volt csendes ebben a tekintetben s ha az onnét jövő hatások előbb békés érintkezéstről beszélnek nekünk, később megindult a nyomás erről az oldalról is, de ennek első lendületét bizonyos mértékig felfogta Magyarország.

Miért kellett Erdély a skytháknak? Elfoglalásával hadászati bázist szereztek maguknak arra, hogy Nyugatra biztonságosabban terjeszkedhessenek. Mint lovas-nyilas népnek nem volt igazi területe Erdély nagy része, de már a medencék, nagyobb folyóvölgyek megfeleltek létfeltételeiknek, úgyszintén a dombvidékek is. Itt tehát pompásan berendezkedhettek.

De kellett nekik Erdély a maga természeti kincsei miatt is.

A skythák a régi román királyságból Erdélybe vezető összes szorosokon nyomulnak be Erdélybe, tehát nemcsak a keleti és délkeleti határ mentén levő területekre. Nyugatra vonulásuk útjait a folyóvölgyek szabják meg. De ne gondoljuk, hogy a mellékvölgyeket figyelmen kívül hagyták. Azokba is benyomultak s így az előre haladás rendjén bizonyos mértékig, minden oldalról biztosították magukat. Ezek az oldalbiztosítások nem voltak nagymérvűek és nem jártak az egyes kisebb völgyekben való huzamosabb megtelepedéssel. A leletek arról beszélnek nekünk, hogy a háromszéki medence, a Barcaság, a Mezőség, aztán főképpen a Maros, a Küküllők és a Körösök völgye, kisebb mérték-

26. kép

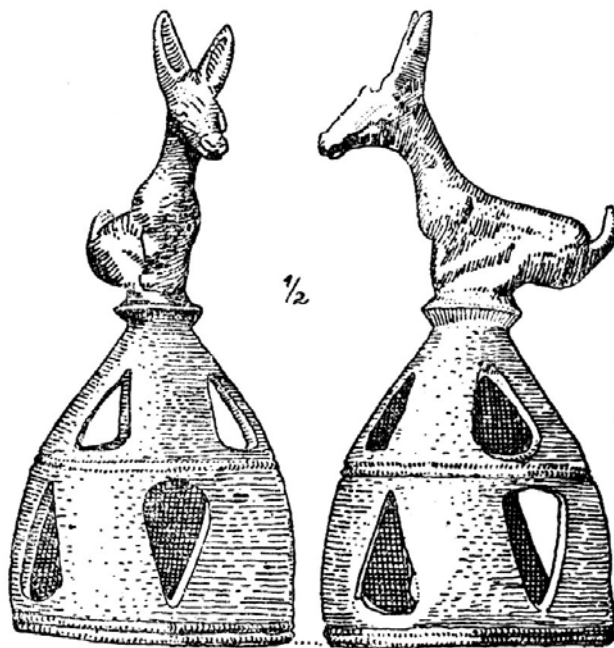
Skytha bronztükör Tordáról

ben a Szamos látta őket tartósabb ideig. Ezek közül is kiválik a Maros a maga nagyobb mellékvizeivel, ismételt megerősítéseül annak a sokat hangoztatott tételnek, hogy ez a főere Erdélynek.

A most említett tanulságokat a leletekből merítjük, amelyek részben szórványosak, részben pedig sírleletek. Ez utóbbiak a legszámosabbak a Háromszéki medencében és a Barcaságban, aztán a Maros és Küüllők völgyében.

A székely megyék közül Udvarhelynek sajátos földrajzi helyzete van, minél fogva annak dacára, hogy a letelepülés szempontjából meglehetősen mostoha külső körülményekkel bír, mint átjáró, közvetítő s ideig-óráig otthont nyújtó és sóban gazdag terület is mindig ki tudott emelkedni a középszerúségen túl is. Így aztán nem lephet meg, hogy a skytha periódus emlékei is aránylag gazdagon vannak itten képviselve, akárcsak a közel rokontermészetű Kis- és Nagyküküllőben.

Az erdélyi skytha emlékek ma még nem olyan színesek, mint a déloroszországiak és magyarországiak. Jórészüket a fegyverzet körébe

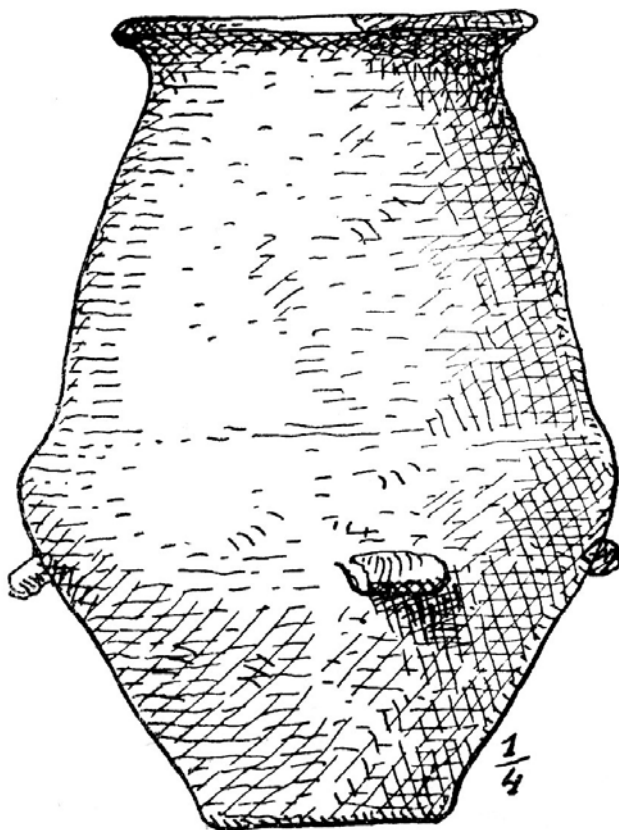
27. kép

Skytha sátoztartó póznadisz, bronz, Gernyeszegről

vág [kard, tör (25. kép 1. sz.), nyílhegy (25. kép 3–6. sz.), harci fejsze, stb.], kisebb részük használati eszköz; mint pl. a kések. Külön csoportot képeznek a bronztükrök (26. kép) és ismét külön csoportot a sátorpóznavégek (27. kép). Ez utóbbinak anyaga bronz. Az ékszerek között találunk kúpos gombban végződő karpereceket és hajkarikákat, amelyek elég nagy számban jelentkeznek a temetők sírjaiban. Ezek azonban a villanova-kultúra képviselőinek hagyatékát is képviselhetik. – Marosgombáson egy pár csontvázás sír koponyáján gömbszelvényalakú füles bronzgombokat leltem, a koponya barna volt s így ezek a gombok a bőrkucsmát boríthatták s nemcsak díszek voltak, hanem a fővegnek sisakszerűséget kölcsönöztek. Hasonló gombokat leltem a bal comb-

csont táján is. Ez utóbbi esetben csak arról lehet szó, hogy ezek a gombok a nyíltartó bőrzacskót borították be.

A sírokból kiásott agyagedények, ha mindjárt finomabb agyagból is készültek, rendszeren felületesen égetettek, torhák, többnyire össze is estek a föld nyomása következtében. Ez a körülmény is mutatja, hogy készítőik, használóik nem rendezkedtek be a mélyebb gyökerű, állan-

28. kép

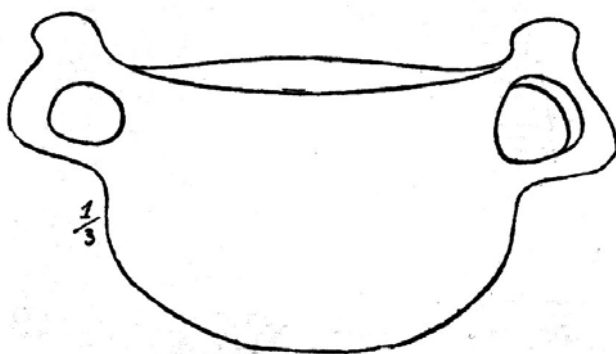
Villanova típusú urna Alvincről

dóbb megtelepülésre. Olyan jelenség ez, ami megismétlődik a népvándorlások és a honfoglalás korában is. Többnyire felsőolaszországi, ú. n. villanova-hatást mutatnak (28. kép).

Hasonlóképpen azok a kétfülű tálak és csuprok, amelyeknek füle fent gombszerű tagban végződik (29. kép). Ezeket a gombszerű rátéteket alkalmazták a villanova-típusú urnákon is. A bekapó peremű tálak az adriai kultúrkörből importált bronzüstökre emlékeztetnek.

A skythák erdélyi telepeit nem ismerjük, eddig ismert temetőik nagyrésze is részint a dúlásnak esett áldozatul, részint rendszertelen

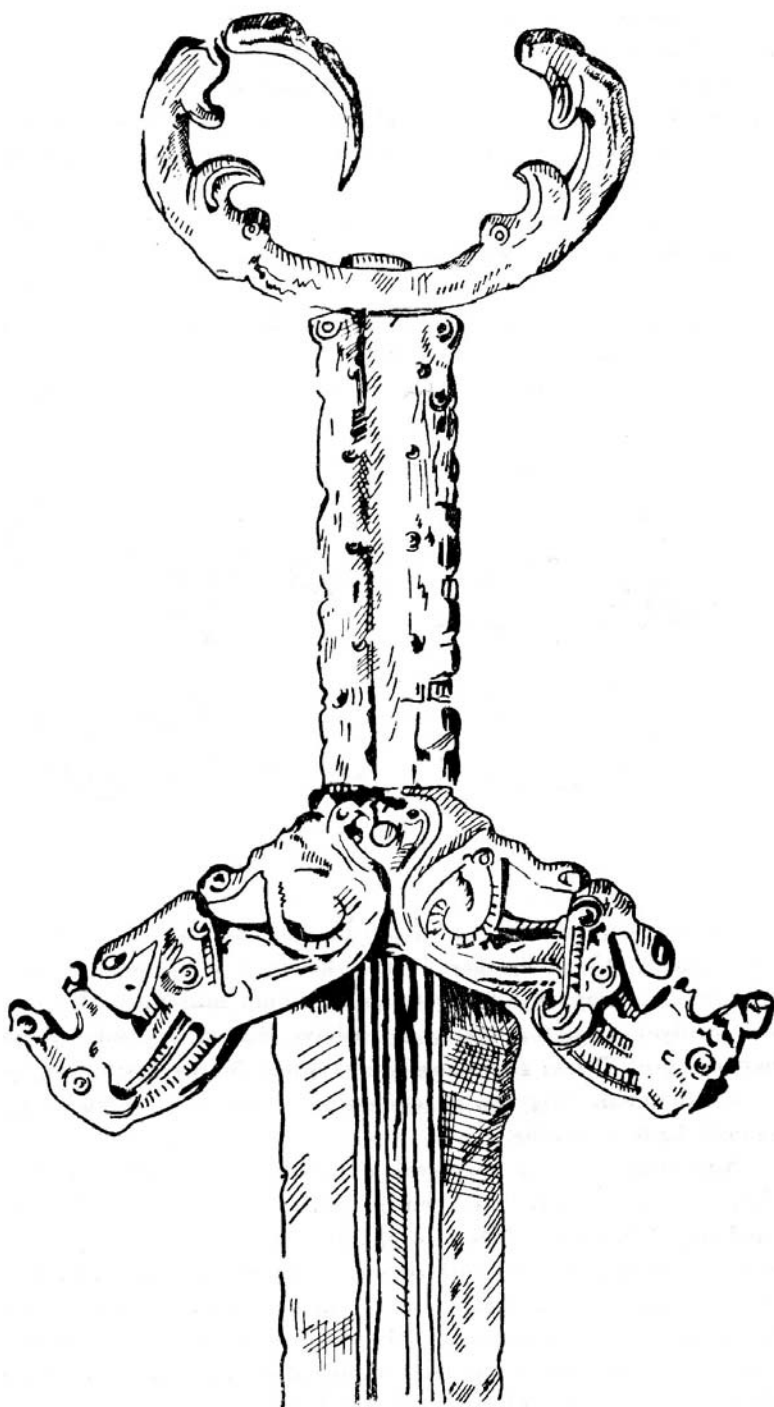
ásatások eredményei. Vannak rendszeresen feltárt temetőink is a Maros völgyéből, így Marosvásárhelyről, Marosgombásról és Nagyenyedről. E temetők közül a marosvásárhelyi csontvázas temetkezéseket tartalmazott, a marosgombásiban vegyesen fordultak elő hullatemetkezések és égetettek, mely utóbbiak azonban nem tartalmaztak kimondott skytha leleteket. Ebből a körülményből megint arra kell következtetnünk, hogy itten kétfajta nép keveredett, vagy lakott együtt. Az egyik csontvázas sírban több tipikusan skytha háromélű nyílhegyet letem, *Bodrogi János*, a nagyenyedi múzeum érdekes őre pedig u. itt zsugorított temetkezésű sírokra akadt, amelyek mellékletei között ott van a fennebb említett kétfülű tál, de a tipikus skytha mellékletek (tőr, nyílhegy, csákány) hiányzik belőle s így nem sorolhatjuk a skytha sírok közé.

29. kép
Agyagtál Kézdivásárhelyről

Valahogy úgy fest a dolog, hogy Erdélyben a skythaság nem folytatta azt a színes életet, amelyet pl. a délorosz síkon élt s amihez a természetének megfelelőbb környezetet, pl. a Tiszavidéken és a Dunántúl találta meg. A közbeeső Erdély kellett a skythaságnak, mert közbeesett, kellett nyugati terjeszkedése biztosítása érdekében és rászorult az Erdély nyújtotta nyersanyagra, mint amilyen az ezüst, arany, vas s a bronzholmijai előállításához szükséges réz.

Másfelől azt se feledjük, hogy az ezutánai megfigyelések és kutatások még sok tekintetben kiegészíthetik a képet. Ha azt látjuk, hogy pl. a maroscsapói szétdúlt temető bronztükröt, vastört, bronzgombot is szolgáltatott a gazdag villanovai kerámikai anyag mellett, ha idézzük a maga nemében is kiváló aldobolyi (Háromszék m.) vaskardot (30. kép), akkor joggal csillan fel a reménységünk, hogy fenti állításunk, ami az erdélyi skytha leletek túlszínes voltára vonatkozik, idővel meg is dőlhet.

30. kép
Az aldobolyi skytha kard

Az erdélyi bronzkor végéről származó gyűjtelékes leletekben azt tapasztaljuk, hogy ha azokban nem is leltek vasat, de a leletek egy részét megfogta a vasrozsdá. A vas ismerete tehát ekkor megvolt Erdélyben s ezt kaphatta Kelet felől is. De kaphatta Erdély Magyarország közvetítésével Felsőolaszországból is, mert ezzel a területtel még a skythák előtt igen élénk kereskedelmi összeköttetést tartott fenn, amelyek jó részt a Maros és mellékvizei völgyében mutathatók ki, de nyomon követhetők az Olt völgyében és nem hiányzanak a többi folyóvölgyekből sem.

E kereskedelmi összeköttetések legfőbb bizonyítékai a bronzvedrek, üstök, csészék, övek, valamint bizonyos fibulatípusok. Ide tartoznak a villanova típusú, vagy azok hatása alatt készült agyagedények is.

31. kép

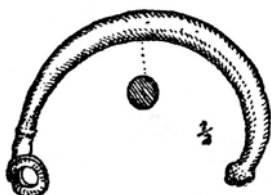
A csíkszentkirályi bronzkincs

Bronzveder (*situla*) maradványait csak három helyről idézhetjük: a felsőújvári öntőműhely maradványai között van egy pár beolvasztásra szánt darab, a nagyenyedi Bethlen-kollégium múzeuma Felsőorbórol őriz egy ilyen situlatöredéket, az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában dr. gróf *Teleki Domokos* letéteképpen Marosvécsről van két vedder, jelül annak, hogy ez az edénytípus a Maros völgyén utat talált magának Erdély szívébe.

A bronzüstök, vagy bográcsok rendszeren együtt fordulnak elő a csészékkel. Néha csak töredékeikben maradtak ránk, máskor többé-kevésbé ép példányok is kerülnek felszínre. Úgy az ép, mint a törött példányok fontos bizonyítékai a felsőolaszországi importnak s ugyanakkor azoknak a kereskedelmi útnak, amelyeken át ezek a felsőolaszországi gyártmányok piacra találtak Erdélyben. Valamennyi Magyarország közvetítésével került ide. Azt is meg tudjuk állapítani ma, hogy az a kereskedelmi út, mely Felsőolaszországból a Dunántúl felé irányult, mindjárt

két ágra szakadt: az egyik átszeli a Dunántúlt, a miskolci réz- és vasbányák felé, innét pedig a máramarosi sóbányák felé tart. A másik követi a Dráva vonalát, átesap a Bánságba, a Tisza vonalán felkap, innét, mint legközelebbi úton, a Maros völgyén megy Keletre, ebből ágaznak el a Küküllők mentét követő utak, ahonnét könnyű szerrel csaptak át az Olt völgyébe. A Maros völgyéből vagy az Enyedi patak közvetítésével, vagy közvetlenül ment át az Aranyos völgyébe. A Kőrösök ezután fogják feltárni rejtett kincseiket és bizonyítékaikat. A Magyar N. Múzeum Régiség-tárában levő s Nagyvárad környékén lelt bronzveder sok reménységre jogosít. A Tisza vidékétől fennt a Szamos közvetítette ezeket az importcikkeket. Bizonyoság rá pl. az ördögösfüzesi kincs, melyben csészek s üstfogantyuk is voltak.

Hogy az Olt mentén haladó kereskedelmi út kivezetett Erdélyből s Moldova felé irányult, bizonyítja a csíkszentkirályi bronzkincs (31. kép).

32. kép

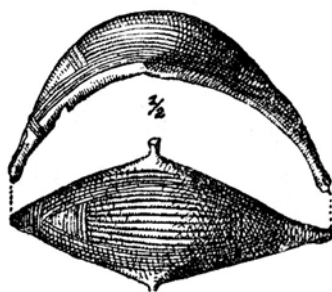
Ívfibula, bronz, Micskéről

Nem a véletlen munkája, hogy ezek a vedrek, bográcsok és csészek rendszeren sóvidéken kerülnek felszínre s azok a kereskedelmi utak is, melyek mentén lelik őket, szintén a sóvidékek felé irányulnak. Ez az eset a tordaaranyosmegyei Boréven, mely a tordai sóbányák közelében fekszik, ez Ördögösfüzesen, mely a Szamosújvár környéki és Dés vidéki sóvidék érdekkörébe vág, ez Erdőszentgyörgyön, mely a szovátai sóbányák közelében fekszik, ez az eset, mint már említettük, Szenterszébeten, mely a vízaknai sóbányák közelében fekszik. A csíkszentkirályi leletek a moldovai Targu Ocna sóbányái felé jelzik a kereskedelmi út irányát.

Azt mondhatjuk, hogy ezeken a vonalakon jelentkeznek az övek is, de ebben a tekintetben Kolozsgyula gondolkodóba ejt bizonyos mértékig. Az ott felszínre került gyűjtélékes leletben egy csomó csöves spirális és félholdas csüngő társaságában egy síma és egy gazdagon díszített bronzöv töredékei is voltak, amelyek alig kerülhettek ide a Szamos közvetítésével, sokkal inkább a Nádas-patak és Sebes-Kőrös mentén

már az aeneolithikus periódusban, rézkorban és korabronzkorban már létezett kereskedelmi út közvetítette azokat ide. S ha ez tény, fentti feltevésünk, hogy a Kőrösök is feltárják eddig rejtett kincseiket, megerősítést nyer. Még inkább el kell fogadnunk ezt a feltevést a biharmegyei Micske község Kőlyuk nevű dombján lelt, ívelt hátú fibula, valamint a Nagyvárad mellett lelt certosafibulák révén, melyek ebbe a kultúrkörbe tartoznak s a most említett s a Sebes-Kőrös mentét követő kereskedelmi útra is világot vetnek (32. kép).

Az ú. n. villanova-típusú agyagedények voltaképpen fémformákat utánoznak, azoktól sokszor többé-kevésbé el is térnek, de maga a tény, hogy felsőolaszországi holmikát utánoznak, ékesen beszél nekünk arról, hogy ennek a területnek mekkora befolyása volt a Kr. e. IX. és VIII. sz.-beli Erdélyre. A vegyes skytha-villanova-temetők sírjainak rendes mellékletei. Eddig ásatásokból, jórészt a Maros völgyéből (Balázsfalva,

33. kép

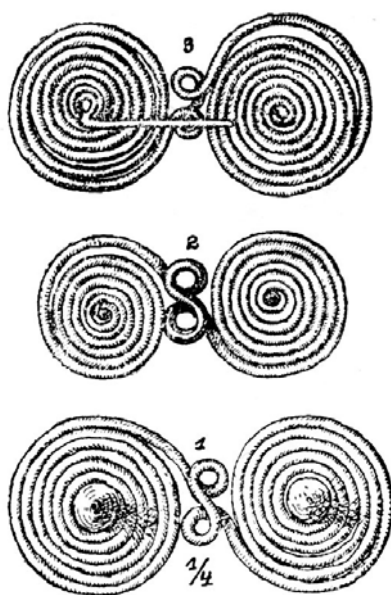
Csónakfibula Totesdről

Nagyenyed, Marosgombás, Marosvásárhely) ismerjük őket, de átcsaptak a Küküllők s ezek közvetítésével az Olt völgyébe is. A kézdivásárhelyi feldúlt koravaskori temető maradványai arról tesznek tanúbizonyságot, hogy ez a művelődési áramlat átcsapott az Olt völgyéből a Feketeügy és és Kászon pataka völgyébe is s vannak bizonyítékaink, melyek szerint az ojtózi szoros közvetítésével a moldovai Targu Ocnáig is eljutott. Nem hiányoznak a Szamos völgyéből sem (Dés, Kolozsvár, Hidegszamos).

Fennebb említettük már, hogy ennek az északolaszországi kultúraáramlatnak Erdélyben való virágzása idején a skytha hatás is érzik itten, ami főleg és legjellemzőbben az ilyen villanova-típusú urnás sírokban jelentkező háromélű bronzílhelyekben és csüngődíszekben stb. nyilvánul.

Ugyancsak Magyarország közvetítésével kapja Erdély az említett felsőmagyarországi kultúrközpontból az ívfibulákat, melyekből egyet idézünk a hunyadmegyei Várhelyről, – a csónakfibulákat, melyekből

egy kiváló példányt őriz a dévai múzeum a hunyadmegyei Totesdről, (33. kép) – a pápaszemes fibulákat, melyekből ugyancsak a dévai múzeum a hunyadmegyei Bósról, Karnáról, az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtára pedig a Gyulafehérvár melletti Marosportusról (34. kép) és a szilágymegyei Krasznáról őriz súlyos bizonyító erővel bíró példányokat, amelyek mind a fennebb említett, a Maros, Szamos vízkörével összefüggő kereskedelmi utak mellett tanuskodnak. Ugyanabból a forrásból kapja Erdély a Certosa-fibulákat, melyekből az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában van egy vaspéldány a Maros völgyének hunyadmegyei szakaszából, közelebből meg nem határozható helyről.

34. kép

Pápaszemes bronzfibulák Marosportusról

Északolaszországi eredetű koravaskori bronzszobrot csak kettőt ismerünk Erdélyből. Az egyiket a hunyadmegyei Kosztesden lelték, a másik a szilágymegyei Péren került felszínre. A magyarforrói (Alsófehérm.) 2 példány ismeretlen helyen lappang.

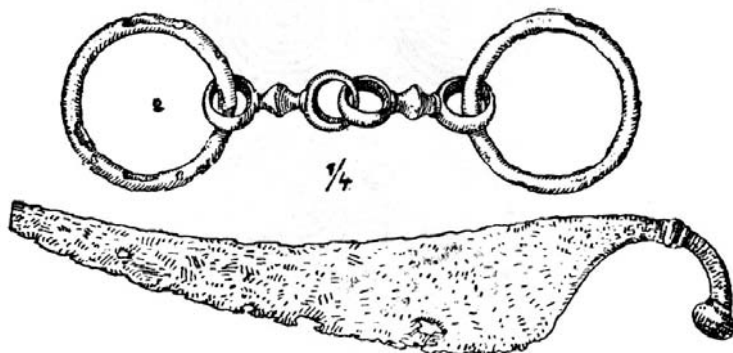
Ebből a rövidre fogott s csak a lényegesebb leletekre támaszkodó áttekintésből is látszik, hogy Erdély a koravaskor elején igen erős északolaszországi hatás alatt állott. Ezzel a hatással kellett megbirkóznia a skytha-áramlatnak s hogy sikerrel birkózott meg, mutatja az a körülmény, hogy a Kr. e. VII. sz.-ban már birtokába veszi Erdélyt s hatalmát kiterjeszti Magyarországra is.

Mi lett Erdély későbronzkori s koravaskori lakosságának azzal a

részével, melynek mívelődését olyan élénken színezték az északolaszországi hatások?

Erdély unos-untalan hódítás tárgyát képezte, a korábbi lakosság vagy új hazát keresett, vagy elhullott, vagy pedig beolvadt s ez az oka annak, hogy itt állandóan kettős rétegződéssel: kulturális és anthropológiai keveredéssel kell számolnunk.

És merre vándoroltak az új hazát keresők? Nyugatra semmiesetre sem, mert arra irányult a skytha-hódítás, Északra is alig, ellenben a Balkán közvetítésével Keletre húzódtak. A trójai hetedik réteg kultúrelemei között több olyat találunk, ami arra vall, hogy az innét odavándorolt néptöredék vitte magával, így a vasból készült tővágót, aztán azt a keramikát, melynek díszítő dudora szarvszerűleg áll ki, a karperecek közül azokat, amelyeknek vége kúposan végződik. Ennek a réteg-

35. kép

Vaskés és zabla a szindi kelta sírból

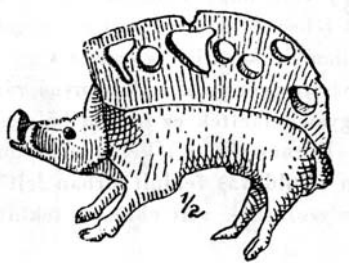
nek a kora a Kr. e. 1000–700. közti időre esik, tehát egybevág az említett kivándorlás idejével.

Erdély a skytha-uralom idején, korábbi népsűrűségéhez viszonyítva, a leletek tanúsága szerint, gyérebb lakosságú. Az ezutáni kutatások rendjén még tetemesen fognak megsaporodni az emlékek úgy számbelileg, mint tartalom tekintetében, de az eddigi nyomok után ítélve, távolról sem közelíti meg a bronzkor végén itt élt lakosság számát. Ennélfogva azt kell mondanunk, hogy ebből a szempontból katasztrofális volt a skytha-invázió. És ezt nemcsak a meggyökeresedett bronzkori és a koravaskornak IX. és VIII. sz.-beli lakosságára értjük, hanem a hódítókra is, akik a jelekből ítélve, vékony rétegben szállották meg Erdélyt s ezzel elkövették azt a taktikai hibát is, hogy korábbi hazájukkal laza láncszem kötötte össze őket s amikor Nyugatról megindult a kelta-invázió, ennek nem tudott ellenállani, mert nem volt

ahonnét tartalékokat vonhatott volna be a küzdelembe. A Kr. e. IV. sz. elején lehanyatlik a skythák csillaga elébb Magyarországon, aztán Erdélyben s felragyog a kelta-uralom és műveltség Napja.

A kelták, vagy gallok, akik hosszabb időn át egybeolvadt különböző (franciaországi őslakosság, Északról leszivárgó s az Alpeselek vidékéről benyomuló) elemekből formálódtak, Franciaország keleti középső és északi részén, a Felsőrajna vidékén már a Kr. e. VI. sz.-ban a hallstatti kultúra hatása alá kerülnek, melyet az itáliai és ógörög kultúra hatásai követnek. Ez a jól megszervezett, meglehetősen mozgékony nép már a Kr. e. hatodik században megkezdte a maga hódításait Spanyolország felé, a negyedikben Anglia felé, a negyedik közepén pedig Kelet felé.

Az erőszakos hódítást egy csendes, kulturális beszivárgás előzte meg, mely a maga hatását korán érvényesíti egész Erdélyig. Ezt bizo-

36. kép

Kelta vadkan szobra, bronz, Gerendről

nyítja a Sebes Körös balpartján fekvő Iklód-pusztán lelt kora-kelta bronzfibula, melyet a nagyváradi múzeum őriz, erről beszél nekünk az oláhszilvási (Alsófehér m.) sírlelet, ezt bizonyítja a nagyenyedi Winkler-szőlőben lelt kelta sír is, mely a kelta-periódus második szakaszából származik s amelyben ott találjuk a skytha tört és vaskést a többi kelta- emlékek társaságában.

A vékony rétegben elhelyezkedő skythák nem tudták feltartani a kelta áradatot s amikor Erdély nyugati kapuit is (Szamos, Körösök, Maros) kénytelenek voltak feladni, ez az áradat, Erdély földrajzi viszonyainál fogva érthetően, óvatosan tapogatózva bennebb nyomul, a skythaság ezt is feladja.

Vannak művelődéstörténeti jelenségek, amelyek az egyes területek földrajzi, természeti viszonyaival függnek össze. Ilyenek az erdélyi ke-

reskedelmi utak, amelyek, miképpen a múltban, ez alkalommal is, megfelelő kalauzokul szolgáltak.

Erdély területéről még aránylag igen kevés az emlékünknél, ami a keltaságnak Kelet felé való hatását és terjeszkedését megvilágítja, de ez a kevés annál becsebb, mert nemcsak a terjeszkedés menetével és irányával ismert meg, hanem az új hódítók míveltségi elemeivel is.

A Szamos völgye most is szerepet játszik. Erre vallanak a semesnyei (Szolnokdoboka m.) üveg pásztagyöngyök, ezt bizonyítja az apahidai (Kolozs m.) kelta temető és a kolozsmonostori vaslándzsa. Hogy aztán az oldalvölgyekbe is benyomultak, részben hadászati okokból történt. Erre valló bizonyítékunk pl. Ördögösfüzesről van. A mikesi és szindi (35. kép, Tordaaranyos m.) kelta-sír maradványai inkább a Maros vízköréhez tartoznak. A Maros t. i. ebben a korszakban is a legfontosabb kultúrahordozó. Bizonyítja ezt a már említett oláhszilvási és nagyenyedi síkon kívül egy pár szórványos emlék Tordosról (Hunyad m.) és Mezőbándról (Marostorda m.) stb.

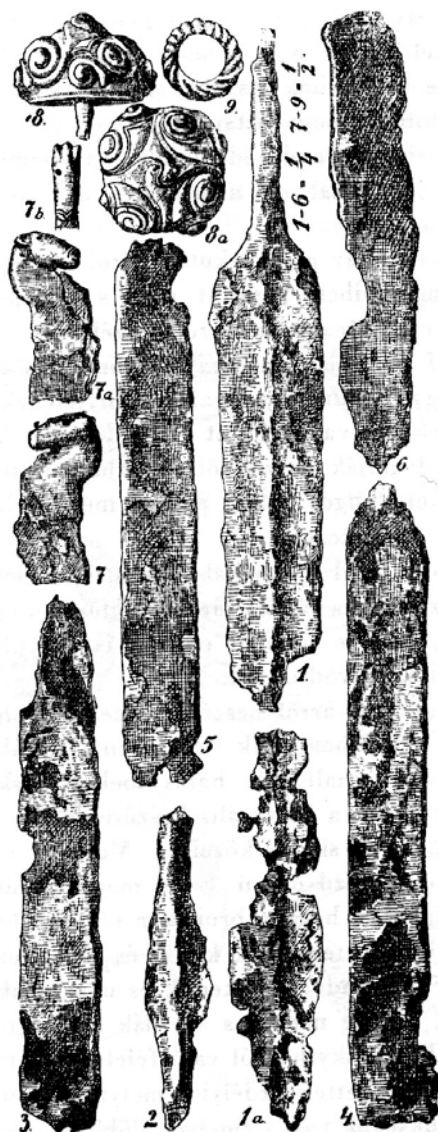
Korábban is úgy volt, hogy a Maros völgyétől a Küküllők s ezek közvetítésével az Olt felé vették irányukat a Nyugatról Erdélybe hatoló nép- és kulturális hullámok. Most is így van ez s így aztán értjük, hogyan jutnak a kelta üvegpásztagyöngyök a Bálványos várra és Sepsibesnyőre (Háromszék m.), hogyan lehettek ez utóbbi helyen kelta vaslándzsák s megértjük a köpeci (Háromszék m.) kelta edénytöredékek eredetét is. – Egy Turgu Ocnán (Moldova) feldúlt sírban lelt vaslándzsa azt bizonyítja, hogy az ojtozi-szorosnak volt ebben a tekintetben közvetítő szerepe.

Van az Erdélyi Múzeumegyesület Régiséggyűjtőjében egy pár olyan emlék, ami messzi kiemelkedik a többiek felett. Az egyik a gerendi (Tordaaranyos m.) bronzból öntött vadkan (36. kép), a másik pedig a Székelykeresztúron a Csekefalvi ucca végén felszínre került kelta szekrétemetkezés maradványai (37. kép), amelyet 1902 március 12-én mentett meg a pusztulástól *Horváth Lajos*, akkori harmadéves képezdész s amelyet egykori tanárának, *Borbély Samunak* ajándékozott, kinek hagyatékából aztán a fenti intézetbe került. Ma a kelta szekrétemetkezéseknek ez a legkeletibb adata. A kelta-kultúra második fejlődési szakaszából származik.

A kolozsvári román egyetem régészeti intézete fontos emlékeket őriz a hunyadmegyei Kosztesden feltárt dákvárákból. A többek között egy pár bronzfibula ez a Kr. e. I. század derekáról.

A kelta-periódussal részben párhuzamosan halad Erdélyben a dákváralom ideje. Erről alább.

—

37. kép

Kelta székéretmetkezés maradványa Székelykeresztúrról

Az eddigiekben pusztán csak a régészeti emlékekre támaszkodva tárgyaltuk Erdélynek a Kr. e. IX. sz.-tól a keltaság benyomulásáig s a kelta-kultúrával jellemzett múltját. A kérdést más szempontból is meg kell világítanunk, hogy így tiszta képet kapjunk erről a nagy időközről s főképpen tisztán lássuk Erdély történetét főleg a kelta-uralom kezdetétől a római hódításig.

A szorosabb értelemben vett Középeurópa bronzkora egységes. Az öt körülvevő belső körben már helyi színeződések mutatkoznak. A külső körben egyre nagyobbak lesznek az eltérések, ami könnyen érthető, ha arra gondolunk, hogy ottan erősebben érvényesültek az európai periferiális zónában elrendeződő kulturális központok hatásai.

Az a kérdés, hogy szabad-e a most említett egységességet ugyanazon nép javára írunk?

Említettük már, hogy a jövő kutatásaitól várjuk annak biztosabb eldöntését, hogy mennyiben jogosult már a középeurópai bronzkor végén thrák és illyr kultúrahordozókról beszélni.

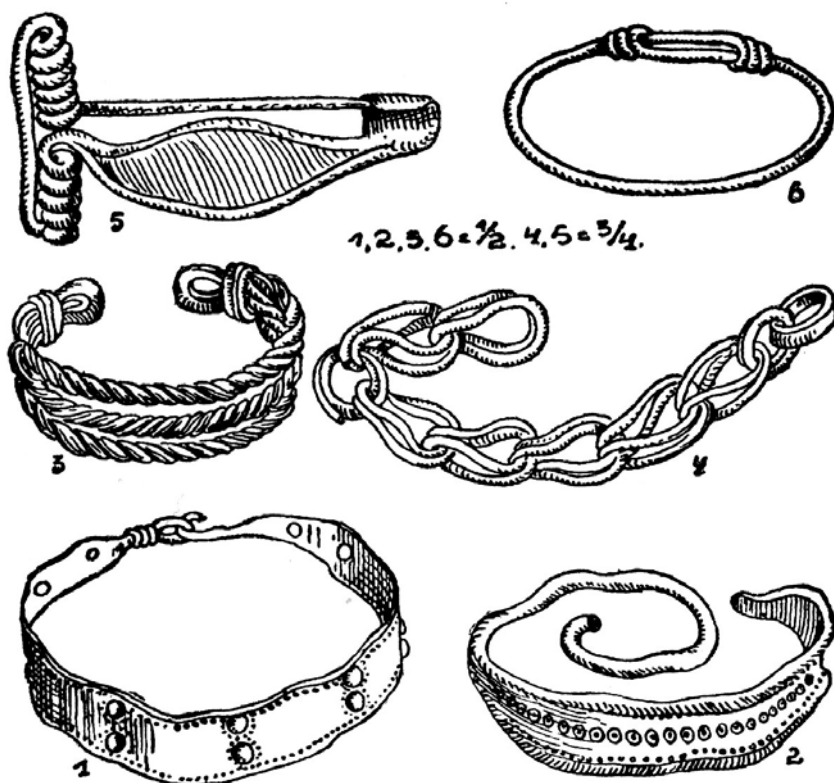
A Kr. e. XVI. sz. táján annyira megromlanak az életlehetőségek Középázsiaiban, hogy hatalmas néprajok kénytelenek felszedni sátorfájukat s Nyugat felé tartva, új hazát és boldogulást keresnek. Vándorlásaik rendjén kibolygatják helyükből az útjukban talált népeket. Így szorulnak ki a Fekete-tenger északi partjai mentén lakó kimmeriek is a skythák nyomása következtében.

Erdély szempontjából a skythák játszották a legfontosabb szerepet. Faji hovatarozásuk ma is vita tárgya. Valószínűleg északi fajta nép (*Homo europaeus*), melybe mongol elemek is vegyültek. Az európai skythák a szármátákba szívódtak fel.

A régészeti emlékek arról beszélnek nekünk, hogy a bronzkor vége felé majdnem egyidőben érzik Erdélyben a korábban is megfigyelhető északolaszországi és hallstatti hatás mellett a skytha-befolyás. A dolog úgy fest, hogy ezek a kulturális beszüremkedések egyelőre békés természetűek, de aztán a skytha-közelség, Moldova eleste után, egyre veszedelmesebb jelleget kezd ölteni. Ezzel magyarázzák nálunk Erdélyben és Magyarországon is, hogy a bronzkor végén, illetőleg a bronzkor és vaskor közötti időben temérdek kincs- és gyűjtelékes lelet került a földre. Ezek egy része vándorkereskedők és ugyancsak vándorbronzöntők hagyatéka, akik esetleg nem is a skythák elől rejtették el vagyonukat, más része azonban a skytháktól való félelem miatt került a földre. A skythák tehát be-betörhettek Erdélybe, melynek aranyát ismerték, természeti kincseire szükségük volt s amelyet előbb meg kellett hódítaniok, mielőtt a nagy magyar Alföldre özönlöttek. Bizonyosan a skytha-betörések ellen épülhetett földváraink nagy része is, mint pl. a Hideg- és Melegszamos összefolyásánál levő ú. n. Gelu-vára, a szászfenesi Leánykavár, a Dés-környékiek stb. Azok a villanovatípusú, vagy villanovahatás alatt keletkezett kerámikai maradványok, amiket e földvárakban lelünk, valamint a velük egykorú marosgombási, marosvásárhelyi, nagyenyedi stb. temetők arról is beszélnek nekünk, hogy ez a kultúra itten elég kiterjedt és mély gyökerű volt. Ez tölti ki nálunk a IX. és VIII. sz.-t és mélyen belenyúlik a VII.-be is. Meddig vihetjük lennebb, ma még nem tud-

juk. Az e kultúrát képviselő lakosságot leigázó skythák kezén is megmaradt, ha mindjárt elprovinciálizálódott formában és tökéletlenebb kivitelben. E várak a skythák bejövetelével mind elestek. A magyar *vár*, *várhegy*, a román *cetate*, *cetátnie*, *cetátele* és *bálgrad* nevű határrészekben, a legtöbb esetben a siker biztos reménységével kutathatunk és itten sokszor dák nyomokra, vagy a kelta-kultúra emlékeire is akadhatunk.

Említettük, hogy a Kr. e. VII. sz.-ban Erdély már a skytháké s

38. kép

Emlékek a cserbeli ezüstleletről

ugyanakkor ott vannak Magyarország területén is. Az Alpesek útjukat állják, de kulturális hatásuk megérik tovább Nyugatra is. (Dühreni bronztükrő, háromlú bronznyílhegyek Angliában.)

A villanova-kultúrát Erdély felé közvetítő s e kultúra áldásait élvező korábbi lakók tehát részben tényleg elpusztultak, részben kivándorolhattak, részben ittmaradtak, amit az is bizonyít, hogy a korábbi villanova- és hallstatti hatások nem hálnak ki a skythák térfoglalásával, azok tovább éltek annak a megfogyatkozott néptörödének a kezén

mely megszokott hazáját nem tudta elhagyni s bár leigázott állapotban, vitte az életet s teljesítette élethivatását továbbra is születése helyén, sőt a hódítók is átvették tőlük, részben. Ezen felül az Ojtozi-szoros közvetítésével Moldovába is továbbították. Az Ojtozi-szoros egyáltalán egyik legfontosabb kultúrközvetítő Erdély és Moldova közt.

A skytháknak Erdélyben vékony rétegben való elhelyezkedése egyelőre nem rejtett nagyobb veszélyt magában, mert rajaik Délen a Havasalföldön, Északon pedig Galicián át törtettek előre, így a középső, Erdélyre, majd Magyarországra kiterjeszkedő skytha-rajok elég biztonságosan operálhattak előnyomulásuk rendjén. Hátrafelé is meg volt az összeköttetés s így érthető, hogy a tőlük megszállott terület Erdélyben egységes kulturális képet mutat.

Nem lehet célunk, hogy az ókori történet- és földrajzírók nyomán sorba vegyük az Erdély területén a Kr. e. évezred folyamán lakott néptörzseket s vázoljuk azok történeti szerepét. A mi feladatunk az egyes periódusok mívelődési képének megrajzolása.

A második vaskor erdélyi emlékeinek ismertetése rendjén utaltunk arra, hogy a skytha-inváziót a kelták Keletre törése szorítja vissza.

Erdély látta a keltákat, akik nemcsak a főfolyók völgyeiben fordultak meg, hanem a mellékfolyók és sok patak völgyébe is behatoltak. Innét indulnak az Ojtozi-szoroson át, Moldóva meghódítására. Ez a hódítás meglepetésszerűleg történik, ebben több törzs vehetett részt, igen vékony néprétegben nyilvánult, nem járt valami elbírhatatlan katasztrófával az itteni lakókra.

A történelem agathyrseket és a kelta-kultúra uralmával egyidőben dákokat említ Erdélyben. Az agathyrsek skytha eredetűek. A dákok nyelvileg rokontörzsek voltak a gétákkal és thrákokkal, akiket fölszívának. Ismerjük anthropologiai megjelenésüket: az északi fajhoz (*Homo europaeus*) tartoznak, szőkék, fehér bőrűek, kék szeműek, hosszúkás arcúak, magas, karcsú termetűek. Thrák-eredetűek. Erdélyi nagyhatalmukat Traiánus törli meg. Szereplésük részben még az erdélyi őskorba, részben már a protohistórikus időbe esik.

Mi maradt utánuk, amiből erdélyi jól megszervezett uralmuk anyagi kultúrjavaira következtethetnénk?

Most vannak folyamatban a *D. M. Teodorescu* professzor és *Ferenczy Sándor* vezetése mellett a hunyadmegyei Kosztesden és környékén, valamint a muncseli Gredistyén (Hunyad m.) létezett dák-várak feltárását célzó ásatások. Kosztesden az eddig felszínre került eredmények három kultúrréteget adnak: a legrégebb a villanovai emlékek csoportja, mely egyezik a hasonlókorú erdélyi temetők emlékeivel, tehát északitáliai hatásokat mutat (férfi szobrocska bronzból, villanova hatás alatt készült agyagedények). A második a kelta réteg, amely a Kr.

e. század derekáról származó fibulamaradványokkal határozható meg a legbiztosabban. A legerősebb a római kultúra hatását mutató réteg. Az első és második, illetve harmadik között roppant nagy a hézag, amit az ezután kutatásoknak kell kitölteniök. Részben már most kitölthető a Kr. e. századból származó, római s bizonyos mértékig kelta hatás alatt készült erdélyi ezüstleletekkel, amelyekben vezető szerepet játszanak a nyakperecek és karperecek, a fibulák, stb. s amelyek némelyikével római konszularis érmek is kerülnek felszínre. Ilyen leleteket idézhetünk a többek között a hunyadmegyei Cserbelről (38. kép) és Vajdétról, az alsófehérmegyei Csóráról és Nagyenyedről, a tordaaranyosmegyei Potságáról, az udvarhelymegyei Homoródbenéről, a kisküküllőmegyei Hetturról, a szilágymegyei Márkaszékről és Moigrádról, a kolozsmegyei Melegsamosról, stb. A nyakperecek vége kígyófejben, vagy gombban végződik, ez utóbbiak unos-untalan előfordulnak az erdélyi u. n. kelta, vagy barbarus éremábrázolásokon is. Ezek az érmek megint igen nagy területen jelentkeznek s így nemcsak a korszak kulturális képét vannak hivatva kiegészíteni, hanem egyben arra az élénk kereskedelemre is világot vetnek, amely egész Erdélyt (különösen a már addig is kitaposott kereskedelmi utak mentén) behálózta, hogy ne szóljunk részletesebben a más természetű pénzekről, mint pl. a Lysimachos-aranyakról, görög érmekről stb. is, amelyek mind e kifejlett közeli és távoli kereskedelem előmozdító eszközei voltak.

Kr. u. 106-ban Erdély végleg a rómaiaké lesz, a római Daciával véglegesen befejeződik itten az őskor.

IRODALOM

Breuil Henri: Stations paléol. en Transylvanie. Bul. de la Soc. des Sc. de Cluj, II. k. 1925. pp. 193–217.

Childe Gordon W.: Erősd és Dimini. Erősd and Dimini. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, Kolozsvár. 1929. 338–350. l.

Fettich Nándor: Az aldobolyi kard koráról. Über die Zeitstellung des Schwertes von Aldoboly. U. o. 351–365. l. és Praehist. Zeitschrift, Berlin, XIX. k. 1928. 3–4. füzet.

Finály Gábor: A gredistyei dák várak. Arch. Ért. ú. f. XXXVI. 11–43. l.

Gaál István: Der erste mitteldiluviale Menschenknochen aus Siebenbürgen. – Publicatiile Muzeului Jud. Hunedoara III–IV. (XXV–XXVI.) 1927–1928. Déva, 1928. 61–102. l.

Kovács István: Az apahidai őskori telep és La-Tène-temető. La station préhistorique et la cimetièrre de l'époque La-Tène d'Apahida. Dolgozatok – Travaux, Kolozsvár, II. k. 1–69. l.

Kovács István: A korpádi őskori telep. La station préhistorique de Korpád. U. o. IV. k. 1–17. l.

Kovács István: A mezőbándi ásatások. Les fouilles de Mezőbánd. U. o. IV. k. 265–429. l.

Kovács István: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorlás-kori temető. Station préhist. de Marosvásárhely, cimetièrre de l'époque scythique et de la migration des peuples. U. o. VI. k. 226–325. l.

Kovács István: Cimitirul eneolitic de la Dacia uuresului. Anuarul Inst. de St. Clasice, I. Cluj, 1932. 89–101. l.

László Ferenc: Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek. Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék. Dolgozatok–Travaux, Kolozsvár, II. k. 175–259. l.

László Ferenc: Ásatások az erődsi őstelepen. Fouilles à la station primitive de Erősd. U. o. V. k. 279–417. l.

Pârvan Vasile: Getica, Bucuresti. 1926.

Roska Márton: Skytha sírok Piskiről. Sépultures scythiques de Piski. Dolgozatok – Travaux, Kolozsvár, IV. k. 233–251. l.

Roska Márton: Adatok a magyarországi zsinédgíszes agyagművesség kérdéséhez. Quelques données pour la question de la céramique cordée en Hongrie. U. o. VI. k. 1–18. l.

Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Barlangban. Traces de l'homme diluvien dans la caverne à Csoklovina. U. o. 201–249. l.

Roska Márton: Recherches préhistoriques pendant l'année 1924. Dacia, Bukarest, I. k. 1924. 297–316. l.

Roska Márton: Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925. Dacia, Bukarest. II. k. 400–416. I.

Roska Márton: Recherches sur le paléolithique en Transylvanie. Bul. de la Soc. des sciences de Cluj, tome II. 1925. pp. 183–192.

Roska Márton: Le paléolithique inférieur de Transylvanie, U. o. III. k. 67–74. I.

Roska Márton: Le solutréen en Transylvanie. U. o. III. k. 193–196. I.

Roska Márton: Das Alpaalolithikum von Baszarabasz–Brotuna in Siebenbürgen. Die Eiszeit, Bd. IV. Wien, 1927. PP. 99–101.

Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor. Kolozsvár, 1926; II. Az újabb kőkor. Kolozsvár, 1927.

Roska Márton: A Székelyföld őskora. Die Vorgeschichte des Seklerlandes. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, Kolozsvár, 1929. 258–326. I. (In der 50 jähr. Jubileumsschrift des Sekler Nationalmuseums.)

Roska Márton: Der Bronzedepotfund von Borév, Mannus XXIV. 1932. 540–547. I.

Roska Márton: Die Früheisenzeitliche Bronzefigur von Pér. Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki, IX. 1934. 187–190. I.

Roska Márton: Le dépôt de haches en cuivre de Baniabic, Dacia III–IV. k. 1927–1932. Bucarest 1932. 352–355. I.

Roska Márton: Tombeau celtique de Cristorul Sacuesc, Dacia III–IV. k. 1927–1932. Bucarest 1932. 359–361. I.

Schroller Hermán: A háromszéki festett kerámika. – Die bemalte Keramik im Kom. Háromszék. U. o. 329–337. I.

Schroller Hermán: Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens. Vorgesch. Forschungen. Heft 8. Berlin, 1933.

Teodorescu D. M.: Cetatea dacia dela Costesti. La cité dace de Costesti. Anuarul Com. Mon. Ist. sectiunea pt. Trans, pe 1929. 265–298. I.

Teodorescu D. M.: Cetatea dacia dela Gradistea Muncelului. La cité dace de Gradistea Muncelului. Anuarul Com. Mon. Ist. Sect. pt. Trans. pe 1930–1931.

Teutsch Gyula: A magyarbodzai aurignacien. – Das Aurignacien von Magyarbodza. Barlangkutatás – Höhlenforschung. Budapest, II. k. 1914. 51–64. I.